

JESUITEN PEDAGOGIAREN ERAGINA LAUAXETARENGAN

Paulo Iztueta

Lauaxeta gazteak aurpegi asko ditu, ofizio asko bete izan ditu: poeta izan da, kazetaria, dramaturgoa, itzultzailea, politikaria. Haren ekarriaren alderdi anitza nabarmendu da komunikabideetan bere mendeurrena ospatzen ari garen honetan (1). Era berean, Lauaxetaz asko idatzi da, askok idatzi dute. Bere poesia musikatua izan da, bere bizitza pastoral modura antzeztua, filme bateko protagonista ere bilakatu da; haren poetika eta pentsaeraz doktore-tesiak burutu dira, hainbat euskal literatoren inspirazio-gai izan da. Eta bere mendeurrena iristean, erakunde politikoek zein akademikoek –hauen artean EHUK eta Euskaltzaindiak–, beren ekitaldiak antolatu dituzte, haren ekarria areago eza-gutzeko. Prentsak ere, leku zabala bezain oparoa eskaini dio, agian, beste inorri eman ez zaion bezalako.

Lauaxeta, orduan bezala, egun ere goresgarria dela eta egin zaizkion omenaldi-motak oro ondo mereziak dituela zalantzarik ez dut. Arazoa da, niretzat bederen, Lauaxetaz esana edo arakatua izan ez den zerbait berri agertzea ez zaidala batere erraza gertatu; bestalde, hari buruz egin diren balorazio kanonikoez harago, beste ikuspegiak –berdin osatzailea bada ere–, aurreratzeak ez ohiko ausardia eskatzen baitu, aitortu behar dut deseroso sentitu naizela hitzaldi hau prestatzeko orduan, zenbait unetan bederen bai, nondik jo ezin asmatuz. Bere heriotza gaztearekin bere literatur ekarriaren gailurra jo ote zuen eta horrelako galderak –Lizardiren kasuan ere egin izan diren bezalakoak, edo antzekoak–, lekuz kanpokoak iruditzen zaizkit, arrunt antzuak direlako, inora ez garamatzatenak.

Aurrera baino lehen, ohar-pare bat. Lauaxetari buruzkoa bere testuinguru soziohistoriko eta kulturean kokatu ahal izateko, egokia litzateke orokorrean euskal pizkundearen eboluzioa aurrean izatea, batez ere, gerrate aurrekoa, beste hitzaldi batean aztertua dudana. Hara igortzen dut, beraz, entzulea edo irakurlea. Nire aurretik beste batzuk jardunak badira ere, oraindik zer lan-

(1) Hala zekarren Urtzi Urrutikoetxeak: «Esteban Urkiagak poema bilduma garrantzitsu bi, antzerki lan bi, zenbait artikulu, itzulpenak eta poema solte batzuk idatzi zituen» (*Gara*, Muga-lari, 2005-VII-30, 3).

durik edo zer osaturik badela uste dut, batez ere, Lauaxeta idazlearen euskarari eta Lauaxeta abertzalearen pentsaera politikoari buruz eta, oraindik modu bereziago batez, Lauaxeta ikasle jesuita ohiaren pedagogi sustraiaren garrantziaz.

Hona hemen nire hipotesien zerrenda: bat, Lauaxeta laikoaren baitan, haren sakonenean, hezkuntza jesuitikoan ereindako hazia loratzen dela bere betetasun guztian, bereziki prestakuntza literarioan eta ispiritualitatean; bi, Lagundia utzi eta gero, euskaltzaleatasuna eta abertzaleatasuna elkartzean, pedagogia jesuitikoak eta ideologia sabindarrak gidatzen dutela bere bizitza laikoa, zeinetan garbiki jerarkizaturik baitatuz Jainkoa, aberria eta euskara, baina batasun organiko bat osatuz; hiru, haren poetikaren berritasuna klasizismoaren kontzeptua zabaltzean datzala, autore klasikoen baranoan aro modernokoak ere –bereziki, erromantikokoak eta sinbolistak– sartuz; lau, ondorioetara etorrira, gerrate aurreko euskal kulturaren aldeko gizarte-mugimenduen zein ekimen instituzionalen baitan, jesuiten eskola berri eta berezi baten aurrean aurkitzen gara, zeinaren ezaugarria baita euskara, ordurarteko populismotik harago, kultura landuaren esparruan barneratu eta hortik aurrera eramatea (2). Orixe, Zaitegi, Andima eta beste hainbaten ondoan, Langundia oso gazterik utzi zuen Lauaxetak eskola horretan zer leku betetzen duen esatera mugatuko naiz. Beraz, lehen hiru puntuak beste baterako utzita, azkenekoari helduko diot.

1. LAUAXETAREN *CURRICULUM* LABURRA

1.1. Lehen urteak: Laukizetik Mungiara (1905-1916)

Gurasoak Jose Maria Urkiaga eta Bizenta Bazaras (sic) zituen, jatorriz baserritarrak. Laukizeko «Erriko Taberna» etxean jarri ziren bizitzen eta zazpi seme-alaba izan zituzten, lau mutil eta hiru neska, bera hirugarrena izaki, 1905eko abuztuaren 3an jaioa. Hile bereko 8an bataiatu zuten San Martin parrokian eta sendotzako sakramentua, berriz, 1910eko abenduaren 2an hartu zuten Gasteizko Jose Cadena Eleta gotzainaren eskutik Mungiako parrokian.

(2) Loiolako jesuiten eskolaz batek baino gehiagok eginak ditu galderak. Joseba Intxausti izan lehena horretaz mintzatzen («Zaitegi eta *Euzko-Gogoak*», II, *Jakin*, 12, 1979). Nik ere antzeko zerbait esaten nuen *Orixe eta bere garaia* lanean (1991, 494): «Nire ustez, kalitatez eta norabidez, gerraurrean jesuitena dela eskola izena merezi duen bakarra, bere emaitza umotuenak gerraondokoren eta atzerrian emango dituen. Eskola hau egituratu eta bideratu J. Zaitegik egiten du; edertu, Orixe». Patxi Altunari (1990, 25) ere arrazoizkoa deritzo galdera horri: «A la luz de lo aquí expuesto no resulta exagerado hablar de una verdadera Escuela literaria de Loyola, como se ha hecho, que si no dio los frutos que de ella se esperaban, fue por razones de todos conocidas. Baste decir que es en torno a ese movimiento loyoleo donde por vez primera un plantel de escritores jóvenes concibe el audaz proyecto de verter a la lengua vasca las grandes obras de la antigua literatura clásica grecorromana».

Herri txikietan gertatu ohi den bezala, orduan 500 biztanle baino ez zituen Laukizen ere bizimodua nekez zela eta, familia Mungiara aldatuko da 1909an, Estebanek lau urte dituela. Gatigatik datorren bidean, garai hartan eraikin askorik ez zen toki ireki batean, jarri ziren bizitzen, jatorrizko izena zein zuen ziurtasunez ez dakigun etxe batean. Antza, Lauaxeta toponimoa, Esteban idazleak bere buruari ezartzen dion ezizena da, etxe hura lau haizetara irekia zegoela aditzera ematen zuena. Ziurrago dakiguna da garai hartan taberna zela, egun kafetegi eta hotel bihurtua (3).

Bere hiru anaiak merkatariak zirela dio (*negotiatores*, alegia), baina hor- tik ezin da jakin zein iharduera zehatzetan ziharduten. Arrebak artean ezkon- geak zirela esatera mugatzen da.

Umetan Mungiako «Ventades» izeneko fraileen eskolara joan zen, eta hor egin zituen lehen ikasketak (4), emaitza ezin hobekak lortuz: lau «bikain» (*mer- itisimus*) Geografian, Espainiako Historian eta Historia orokorrean, eta Gaz- telerazko Gramatikan. Eskolaz kanpo, 12 urtetik aurrera eta hiru urtez, Oina- rrizko Mailako Gramatika –Latina, alegia–, ikasi zuen herriko Florentzio Galartza apaizarekin, ikasgai honetan (ere ia antzeko kalifikazioekin: «bikain» bat eta bi «oso ongi» (*benemeritus*). Buru argia zelako edo/eta abadetzarako gogoia sentitu zuelako, 1920ko udazkenean Durangoko jesuiten ikastetxean sartu zen, 15 urterekin, Lekeition bizi eta aitaren anaia zen Frantzisko osaba- ren aholkuz (5). Nolanahi ere, hasierako bere bokazioari buruz ezer gutxi ze- hazten du bere txostenean, aditzaren forma pasibo hau baino ez baitator: «Deinde ad Durangense seminarium misus sum in cujus scholis ut internus humanitates per annum didici». Zuzen ez dakigu, bada, bokazioa noiz sortu zitzaion, Durangoko egonaldian, ala lehenago.

1.2. Durangoko Ikastetxe Apostolikoan (1920-1921)

Hasieran, Tuterakoaren antzera, Durangoko honi ere «Ikastetxea» deitu zitzaion, soilki horrela 1880an, berariaz kanpoko ikasleei zuzendua zegoena; gerora, ordea, «Ikastetxe Apostoliko» gisa ere funtzionatuko du, «bokazio er- lijiosoetarako mintegi» izateko xede espezifikoarekin, Xabierkoaren antzera. Horregatik dio Lauaxetak «ut internus», barneko ikasle bezala, alegia, egon

(3) «La fecha de traslado no está fijada, pero Jon Kortazar, autor de la primera tesis doc- toral sobre el poeta –publicada con el título de *Teoría y práctica poética de Lauaxeta*– y autor también de la única biografía del mismo publicada en castellano –*Lauaxeta, biografía política*– apunta que pudo ser en 1909. Es el mismo autor quien escribe que el seudónimo de Lauaxeta –a los cuatro vientos– procede de la ubicación peculiar de la casa a la que se trasladaron a vivir en Mungía. Aunque en principio ése no era el nombre original de la casa, le fue propuesto como seudónimo cuando comenzó a publicar» (Edorta Jiménez, 2005, 20).

(4) Kortazar, Jon, 1995, 3.

(5) Mallona Legarreta, Agurtzane, 1991, 10.

zela Durangoko ikastetxean, bere garaian kanpokoak eta barrukoak zeudela, hain zuzen. Barnetegi-egoeran zeudenak Gauonetako eta udako oporretan bakarrik joaten ziren etxera. Ikasketa orokorrak egiten zituzten, humanitatekoak zein zientzietakoak –batxilergoaren antzekoak–, baina apaizgintzarako zuzenduta zeudenak. Lauaxetak Humanitateko azken urtea, 1920-1921 ikasturteari zegokiona, Durangoko ikastetxean burutu zuen, honela, 1923ko «Catalogus Primus»en datorren bezala (6), lau urteko zikloa bukatuz: «Per quatuor annos Humanitates didicit». Azken esaldi honek nahasketarako bide eman dezake, lau urte horiek Durangon egin izan zituela iradokitzen bezala baita hor. Agian hala uste izanda, 11 urterekin joan zela idatzi dutenak ere izan dira (7), 1916-1917 ikasturtean, alegia, baina oker, Durangon ikasturte bakarra egin baitzuen, 1927ko Katalogoan eta «Nota handiak» izenez ezagutzen den agirian esplizituki datorren bezala, non esaten baita «ut internus humanitates per annum didici». Beraz, Loiolan Lagundian sartu aurretik Latina ikasten lau urte emanda etorri zela esatean, ulertu behar da horietatik hiru Mungian egin zituela hango apaizarekin, eta bat Durangoko ikastetxean.

Ikastetxe honetan ere nota disdiratsuak atera zituen: Grezierazko gramatika «oso ongi», Espainiako literaturan «bikain» eta Erretorikan «oso ongi» eta «bikain» bat. Lauaxetaren curriculumean ikasgai horiek bakarrik agertzen badira ere, litekeena da ikastetxe hartan beste batzuk ere landu izana, hala nola Historia Sakratua, Historia Unibertsala, Geografia eta Latina. Azken hauek ez agertzearen arrazoiak izan bide daiteke, horien oinarrizko ezagutzak Mungian jasota etorria zenez, besterik gabe gaindidutzat eman zizkiotela. Txostenaren testuingurua ikusita, hala dirudi, taula berean baitatuz Mungiako zein Durangoko emaitzak. Lehengo eta oraingo emaitza hauek aurrean izanda, ez da harritzekoa «Nota handiak» izeneko agirian bere buruaz esatea ikasketarako gaitua zegoela, gaiak ulertu eta oroimenean gordetzeko erraztasuna zuela, ikasten jarduteko berezko joera zekarrela.

Gotzon Garatek (2003, 5) esana da Lauaxetaren Durangoko egonaldiaz gutxi idatzi izan dela, eta hala da. Bada, halere, Lauaxetak 1932an idatzitako artikulua hunkigarri bat, zeinetan, elkarrizketa-modura atondutako pasarte honetan, bere ikasle-garai hartan Kirikiñorekin Mañarin izandako hartuemanaren

(6) «Catalogus Primus» izena daraman Gaztelako Probintziako inskripzio-kuadernoan urte urte emanak datoz beren ikasketak Jesusen Lagundian eginak dituzten ikasle guztiei buruzko zenbait xehetasun, dena latinez, ataletan honela banatuta: 1) izen-abizenak, 2) «patria», 3) adina, 4) osasuna, 5) Lagundian egindako denbora, 6) ikasketa-denbora, 7) izandako karguak, 8) lortutako graduak Lagundian sartu aurretik. Latinezko «patria» izen generiko horren barruan, nazioa, sorterrria, elizbarrutia eta probintzia bereizten dira. Bistan da, nazioa izan, Espainia datorrela ezarria.

(7) Ez dakigu zein iturritan oinarrituta baina, hala dakar Estornes Lasak. Geroztik berdin Agurtzane Mallonak (1991, 10) ere, «1916an Durangoko jesuiten komentuan» sartu zela dihonean. Akats bera errepikatzen du Edorta Jimenezek (2005, 20): «Su infancia la pasó ahí y a los 11 años de edad, es decir, en el curso 1916-1917, cuando Europa se desgarraba en la hasta entonces mayor guerra de su historia, Esteban Urkiaga Basaraz ingresó en el colegio de Jesuitas de Durango. Dicen que fue tan intensa la impresión que recibió allí, que pensó en ingresar en la orden».

berri ematen baitu, gero harrotuko den haren euskara-ezagutzari buruzko eztabaidan argigarri gerta daitekeena: «Manarian iltegi apala datza. Iltegi orren barruban sarri otoi egin dogu, ez Irakaslia iltta gero, artian be bai. Orain urte asko dira. Udabarriko arratsalde eder bat zan. Gurdibillez juan nintzan eta antxe idoro neban Kirikiño. –Nor zattut gastetxu? –Inor ez . Euzkeraz ikasten iñardudan bat. –Polito berba egiten dozu ba? Euzkeldun barri bat zara? –Ez euzkeldun-barri ez. Txikitan euzkerea itz-egiña nozu, gero, gero baña aztu yatan. Eta euzkereatzaz itz-egiten jardun geban. Lenengoz eta azkenez ikusi neban gixon maitagarria» (Urkiaga, 1991, 88). Aurrez aurre elkar-ikusi bai, baina *Euzkadi* egunkaria utzi baino bizpahiru egun lehen, berak argitaratu zizkion bere lehendabiziko lanak, idazten jarraitzeko aholkua emanez: «Uartxu bat jarri eustan. Jarrai egixu, idazteko gogoa daukozulako» (Urkiaga, 1991, 89).

Mañariko elkar-ezagutze hori ziurrenik 1921ko udaberrian izanen zen, Loiolara joan baino hilabete batzuk lehenago, eta hor hiru puntu jakingarri hauek ikasten ditugu, hots: euskara amaren bularrekoa zuela, Durangoko ikasketaldian atzendua bezala zeukala eta euskararen inguruan jardun zutela hizketan. Garbi dago, bada, Loiolara baino lehen ere bazituela euskara-kezkek eta ordurako euskara berreskuratzen hasia zela.

1.3. Loiolan: Nobiziatua eta Junioratua (1921-1926)

Loiolako Egunkarian ez baitator nobiziogaien etorrerari buruzko berririk, ezin da zehaztu data finkorik. Baina ziurrenik 1921eko uztailaren hasiera-aldera agertuko zen Lauaxeta Oñazko bailaran handikiro etzaten den Loiolako etxe dotorerara, Nobiziatua egitera, aita Leza probintzialaren baimenarekin. Hori diogu, zeren nobiziogaiak, nobizio izan aurretik, hamabi egunez (luzatzen zen «Lehen Probantza» deitua gainditu behar izaten baitzuen. Epealdi horretan «aingeru» deitzen zioten nobizio bat izaten zuen laguntzaile, Nobiziatuko ohi-tura eta arauak irakasten zizkiona. Lauaxetaren kasuan epealdi hori ez zen hainbeste luzatu, uztailaren 23an hasi baitzen eta Nobiziatuan sartzeko azterketa 31n egin baitzuen Durangoko aita Nagusiaren eta Loiolako nobizioen Maisuaren aurrean, une hartan aita Martin Garmendia zena, euskara gartsuki maite zuen tolosarra.

Nobiziogaiek Lagundian sartzeko eskea egiterakoan, guztientzat berberak ziren bi formulario bete behar izaten zituzten, eskuz idatzita eta latinez, «Nota handiak» (eta «Nota txikiak» deitzen zitzaienak. Lehenengoan, luzeenean, nobiziogai bakoitzak beren etxeko familiaren, ikasketen, bokazioaren eta osasunaren berri ematen zuen; bigarreanean, Lagundiaren zerbitzura jartzeko bere hitza ematen zuen. Lauaxetak misioetara joateko gogo berezia agertzen du: «Quoad ministeria indifferenter me habeo quanvis sentio specialem inclinationem ad missiones inter fideles». Lauaxetak 1921eko uztailaren 31n izenpetu zituen agiri biak. Handik lau egunera beteko zituen 16 urte Lauaxeta nobi-

zio gazteak. Sotana hartzean, soldaduzkan bezala, ilea arrasean moztuta utzi ote zuten? Orixeren garaian hala zen usarioa.

Euskararen munduan lagunkide eta ikaskide izango zituen beste nobiziotzari batzuek ere urte berean egin zituzten beren botoak: bere aurretik Andima Ibinagabeitiak urtarrilaren 27an; Erraimun Aragartek ekainaren 3an, Luis Sagastunek uztailaren 3an, Jokin Zaitegik berak baino 3 egun lehenago, urtarrilaren 27an, eta Frantzisko Sarobek eta Gilermo Larrañagak bere ondoren, hurrenez hurren, irailaren 2an eta 7an. Humanitateko ikasketak ikastetxe desberdinetan eginda etorri ziren: Ibinagabeitia Tuteratik, han hiru urteko ikasketak eginda; Jokin Zaitegi, Durangotik, Latinitateko urtea eginda; Sagastune, Andoingo seminariotik, bertan lau urte eginda; Sarobe Xabiertik, bi urte eginda. Eta abar.

Kontuan hartu beharreko puntu garrantzitsua da, beraz, jesuiten curriculum-ean oso argi bereizten direla, batetik, Lagundikoak izan aurretik jesuitaiaiek dakartzaten ikasketak eta, bestetik, Lagundikoak izatera pasatzean osatu eta burutu beharrekoak, *Catalogus Primus*-en zehazki mugatua datorren bezala: «Tempus studiorum: Extr. Soc.; In Soc.». Zentzu honetan, azken hauek soilki dira curriculum jesuitikotzat har daitezkeen bakarrak. Eta. Langundikoa izaten hasi, esana daukagunez, Nobiziatuko botoak egin ostean hasten da, ez lehenago.

Lauaxeta Nobiziatuan sartutako 1921-1922 ikasturtean, Loiolako etxea, den handia izanda ere, lepo beteta aurkitzen zen: 29 apaiz jesuita, irakasleak eta apostolu-zerbitzukoak batera hartuta; Junioratuko 24 ikasle, Erretorikako bi ikasturtetakoak eta Humanitatekoak kontatuta; nobizio eskolastikoak –mezarakoak, alegia–, 27 guztira, hauen artean ezagunak zaizkigun hainbeste, hala nola Ibinagabeitia, Sagastune, Zaitegi, Sarobe, Larrañaga eta Urkiaga aipatuak, baita Argarate ere; azkenik, ia beste hainbeste nobizio laguntzaile, edo lego, 24ko kopuruarekin. Guztira, beraz, 104 lagun, 1917ko irailaren 6az geroztik bertako errektorea den aita Inazio Iberoren esanera. Bera izango da ikasketen buru ere, azken kargu honetan aita Inazio Errandoneak ordezkaturiko duen arte 1923ko ikasturtearen hasieran. Errektoradutzan erlebua aita Pedro Bianchik hartuko dio 1924ko ekainaren 21ean, Oñatik etorrira, bertan errektore gisa 6 urte egin ondoren. Agintaritzan egotea zer zen bazekiena zen, Orixe bezalako euskaltzaleak probatzen abila.

Gazte-talde gotorra da bertakoa, biharko intelektualen mintegi esparantzakor izateko ederto ongarriritza aurkitzen dena, zalantzarik gabe. Ondoko urteetan kopuru hori oraindik areagotuz joango da, Lauaxetaren azken ikasturtean (1925-1926) 130etik gora iristeraino. Orixeren garaian, Erretorikako bi urteak Burgos-ko «La Merced» ikastetxean egiten zituzten, baina Gaztelako probintzien arteko banaketa egitean 1918an, handik aurrera Gaztelako probintziak Loiolara ekarri zuen humanitate-ikasketa horien zikloa. Horregatik aurkitzen ziren nobizioak eta juniorrak egoitza berean, nahiz, arautegiaren arabera, espazio fisikoaren zein antolaketaren aldetik elkarrengandik banandurik egon: basilikara begira jarrita, eskuineko hegalean, nobizioak 3. solairuan eta

juniorrak, berriz, 2.ean, bakoitza bere kaperarekin, orain biblioteka bihurtuta daudenak. Batera zuten frontoia, 3. solairuan aurkitzen omen zena. Urtean bospasei jai-egun handitan izan ezik ez bide ziren elkartzen.

Lauaxetak, ohi zenari jarraiki, Nobiziatuan bi urte egiten ditu. Lehen urtean denborarik gehiena Lagundiaren espiritualitatea, legeak eta arauak eza-gutzen ematen zen: otoitz noiz eta nola egin behar zen, etxe-barruan eta kanpoan nolako portaera izan behar zuten, etab. Ikasketarik ia batere ez. Gehienez, latin pixka bat. Nobiziatuko bigarren urtean, ordea, nobizioei «cicerones» deitzen zaie eta horien egunero bizimodua ere aldatu egiten da. Lauaxetari dagokionez, haren izena Erdi Mailako Gramatika ikasten ari diren 10 laguneren artean aurkitzen da 1922-1923 ikasturtean, besteak beste, Ibinagabeitia eta Zaitegirekin batera.

Nobiziatua 1923ko uztailaren 31n bukatzen du, San Inazio egunez, eta handik aurrera Junioratuari ekingo dio, zeina urtebeteko Humanitateko eta bi urteko Erretorikako ikasketek osatzen baitute. Hiru urteko ziklo hori, ordea, ez zen erabatekoa izaten, zeren, urte gutxiago edo gehiago egin, ikasleek ikasgai horietan lehendik zekarten ezagutza-mailaren araberkoa izaten baitzen. Noski, «ongi jantzita zeudenek urte gutxiago egiten zituzten» (Garate, 2003, 4-5).

Goi-Mailako Gramatika eta Humanitateak egiten pasatzen du Lauaxetak 1923-1924 ikasturtea, 19 laguneko talde batean, oraingoan, lehen aipatuez gain, Sagastune, Sarobe, Mujika, Felix Korta eta Iñaki Goenaga ere ikaskide dituela. Erretorikako beste bi ikasturteetan, 1924-1926 bitartekoetan, talde berak jarraitzen du, azkenekoan, hiru ikaskide gehiagorekin.

Lauaxeta, bere garaiko ikaskideek kontatzen dutenez, izaezaz lotsati eta izutia omen zen, dena barruan egosten zuen horietakoa (8). Gauza jakina da, bestalde, somnanbulua izan zela Loiolako egonaldian eta laguntzaile bat jarri ziotela zaintzeko. Lekukoak, ordea, ez datoz bat haren zaindarien izenak ematerakoan: Leon Lopetegik (9) dakarrenez –eta honi jarraitu diote gero Gotzon Garatek (2003, 11) eta–, aita Gotzon Martikorena izan zen, Lauaxeta baino 4 urte zaharra, Beteluko mutil indartsua, eta Loiolan Humanitateko eta Erretorikako ikasketak egiten ikasturte bat aurrerago zihoana. Aita Plazido Mujika (1982, 29), egiten dioten elkarrizketa batean, lehen pertsonan mintzatzen da gertakari horri buruz: «Lauaxeta nik adina ez du inork ezagutu. Hemen gauza txar bat zuen Lauaxetak: gauean jeiki ta izketan eta aritzen zen, sonanbulo, ta sonanbulo bezala sermoi ederrak botatzen zituen lotan. Jendea asko ikaritzen zen. Ni ez ninduen beldurtzen ta arekin jarri ninduten, lotarako, bi oeko gelak

(8) Ibid., 11.

(9) Leon Lopategik (1990, 111) dakarren lekukotza da hau: «Hay que tener en cuenta, que el poeta fue algún tiempo sonámbulo, y que por eso tuvo como compañero de cuarto al que luego fue P. Marticorena, del que nos acordaremos después, pues era muy sereno y forzado, por si hiciera falta en alguna ocasión enfrentarse con el sonámbulo».

izaten baikenituen. Ta leenengo gauean pentsatu nuen “ia gaur gauean jeikitzen den” ta aulki bat jarri nuen ekilibrio txarrean, ikuitu txikienarekin erortzen zela, ta iru egunetan jarri eta etzen jeiki. “Joan zaio oitura ori”. Laugarrenean ez nuen jarri ta jeiki egin zen. Bi ohen artean zegoen kortina ra! de golpe ireki zuen ta ni esnatu ta “Urkiaga!”. Baina norbait sonanbulo dagoela kolpetik esnatzea astakeria bat da; il daiteke. Ta pentsatu nuen etxean sonanbulo ibiltzen zenean etziotela apellidoarekin esaten, Esteban esango ziotela, ta “gaizki egin diot” ta geroztik “Esteban!” esaten nion ta esnatzen zen». Plazido Mujika hizteggigilea, Nobiziatuan urtebete geroago sartua izan arren, ondoko urteetan Urkiagaren ikaskidea izan zen eta arrazoi guztiak zeuzkan hura hurbiletik ezagutzeko. Hara hor bi lekukotasun, lehena bigarren batek idatziz utzia, eta bigarrena, zuzeneko lekuko gisa, ahoz emana eta xehetsunez betea. Seguru asko garai desberdinetan izango ziren biak –edo, agian, gehiago ere bai– Lauaxetaren jagole.

Nolahani ere, aipu horiek baino adierazgarriagoa iruditzen zait Lauaxetak berak adiskide handi zuen aita Lopetegiri kontatu ziona: Espainia osoan (gerrate zibila hasi zela amets egin zuen eta guk ere, euskaldunok, parte hartzen genuela, alegia. Eta ametsa, neurri handi batean, egia bilakatuko da. Lauaxeta 1937ko ekainaren 25ean fusilatuko dute Gasteizko Santa Isabelgo hormaren kontra (Jimenez, 2005, 20-21). Gudaria zelako. Gotzon Martikorenak, berriz, erreketean kaperau bezala frentean galduko du bizia, Legution, bala bategi jota. Kasu bietan, kointzidentziaren handia benetan!, aita Alfonso Moreno bilbotarra, Loiola eta Oñan ikaskide izandakoa, gertatuko da, hain zuzen, bien azken orduko lekuko zuzena. Lauaxetaz hauxe utzi zuen idatzia bere egunkarian, gaztelaniaz, euskaraz ez zekien eta:

Con el mal sabor de boca de la ejecución de Esteban Urkiaga. Sereno y cristianísimo, plenamente sumergido en la apacible dulzura de nuestra Santa Fe. La ha sentido (y gustado a través del Nuevo Testamento, que diariamente rumiaba en la lentitud de las horas de la cárcel, horas grises, sin objeto, eternas... ¡Jesús vida. Jesús, el único! Era lo que repetía. Luego, a las cinco y media, los cuadros de costumbre, (mientras hablaba con mi crucifijo, tiernamente enamorado por lo solemne del momento... ¡Toda la masa encefálica fuera! Le quito las medallas, recojo el Cristo y el rosario con los que ha muerto. «Si he de pecar el día de mañana, prefiero morir ahora». «Muero con Jesús». «Confío plenamente en la Virgen». «Dios... ¡mi padre! (10).

Pasarte honen argitan hobeto ulertuko da, ezin ulertutik gutxi badu ere, hil aurrean egindako «Azken oyua» poema.

1.4. Oñan Filosofia (1926-1928)

Ez dugu daturik Loiolako bailara zabaletik Oñako menditartera noiz joan zen jakiteko. Seguru asko 1926ko uda betean izango zen, Izarraitzeko hare-

(10) Edorta Jimenezek aipatua, 2005, 25.

harriak distiran eta inguruko zelaiak gizen eta arto-soroak gailurretan zeudenean. Loiolako eraikin harrilanduzkoaren besoak zabal hedatzen badira Azpeitiko hiribidean, Oñako monastegiaren horma zaharrek are orube handiagoa besarkatzen dute bere barruan. Bertan bizi diren erlijiosoen kopurua ere dezentente garaia da Loiolakoaren aldean 1926-1927 ikasturtean: 28 apaiz jesuita, hemen irakasleak eta gainerakoak sartuz. Irakasleak, berriz, (193 dira guztira, honela banatuta daudenak: 101 teologo, hauetatik 66 «cursus major» edo ikasketa luzekoak egiten ari direnak –lizentziatura lortzera bideratuak, alegia– eta beste 35 «cursus minor» edo laburra egiten dabiltzanak, ibilbide biek 4 urteko iraupena dutelarik; filosofoak 92 dira, zerbait gutxiago, hiru ikasturtekoak batera hartuta; azkenik, esku-lanetarako anaia laguntzaileak, berriz, 40. Guztira, (beraz, 261 erlijioso teilatupe bakarrean. Loiolan halako bi eta gehiago. Urrezko aroa jesuiten intelektualitateak garai hartan bizi zuena! Filosofia-ko lehen ikasturtea hasten duten filosofoak 39 dira, Lauaxetaren talde berean aurkitzen direlarik, orain ere, lehengo euskaltzale lagunak: Felix Korta, Iñaki Goenaga, Ibinagabeitia, Plazido Mujika, Sagastune, Sarobe, eta Zaitegi. Bigarren ikasturtean, Lauaxetarako egingo duen azken urtean, bi ikasle gutxiago izango dira.

Oñako ikastetxe honetan, aita Matias Ibinagabeitia zen bertako errektorea orduan. Kargu horren arduradun 1924ko ekainaren 21ean egin zuten eta, aldi berean, probintziako kontseilari ere bazen. Andimaren osaba genuen, bera bezala Elantxoben jaioa 1871ko otsailaren 23an, eta euskaltzalea.

Filosofiako irakasleen taldean, Orixeren garaitik Lauaxetarengana aldatarik eman zen. Honela, 1920-1921 ikasturtean, Orixe Filosofia-ko lehen urtea egiten hasi zenean, aita irakasle hauen izenak aurkitzen dira Katalogoan ondoko ikasgai hauek erakusten: Jose Aldasorok, Fisika eta Astronomia; Krisanto Ciaranek, Logika eta Metafisika; Emilio Etxagibelek, Matematika; Julian Hormaetxeak, Etika eta Zuzenbide Naturala; Jose Iberok, Kosmologia, Psikologia esperimentalak, Geologia eta Pedagogia; Joan Loinazek, Psikologia razionala eta Filosofia-ko historia; Joan Restrepok, Biologia eta Kimika. Zazpi irakasle. Handik zazpi urtera, 1926ko ikasturte-hasieran, ikasgaiak ez dira aldatuko, funtsean lehengoak erakusten baitira, Fisiologia eta Anatomia gehituz, baina bai irakasleak. Ikasgai berak ematen dituzten aita Aldasoro, Etxagibel eta Ibero kenduta, beste zazpi (hauek berriak dira: Modesto Armisen, Romualdo Galdos, Jose Antonio Laburu, Jose Antonio Mentxaka, Jose Palacios, Joan Uribe, Isidoro Villar eta Inozentzio Aldanondo. Horrela izendatuta, ikasgai potoloak dira guztiak ere. Hainbeste diziplina desberdinetara zabaltzen den Filosofia-ko sail horretan hiru urteren buruan ikasleek egiazki nolako ezagutzak lortzen zituzten jakin ahal izateko, hurbiletik aztertu behar-ko litzateke ikasgai horien edukia zein izan zen, zein, halaber, erabiltzen zuten metodoa. Horretarako, ordea, testu-liburuak edo apunteak beharke lirarteke eskura, nire hemengo egitekoa ez dena. Gai monografiko batean tesi-lan baterako eman lezake zer zukutua iker-lerro horrek. Nire hipotesia da, garai

hartako testuinguru akademikoa aurrean izanda, ezagutza espekulatiboa esperimentalari nagusitzen zitzaiola, bereziki egun diziplina osoki autonomoak diren zientzia horietan. Kasurik onenean ere, 1960ko hamarkadan Erromako *Gregorianum* edo *Angelicum* unibertsitateetan erakusten zenaren antzekoa, funtsean eskolastikoa. Eskola-hizkuntza, jakina, latina zen, gerora ere luzarotan, 1960ko hamarkada-bukaera arte, erlijiosoen ikastetxe nagusietan halaxe izanez jarraitu zuena.

Jadanik Loiolan literaturarako hainbesteko grina erakutsi zuen Lauaxeta Filosofia ikasteari bakarrik lotu ote zitzaion Oñan? Badirudi ezetz. Han Frantziako poeten irakurle sutsua izan zen eta Francis Jammes eta Baudelairen zenbait olerki ere euskaratu zituen (11). Daniel Gaston lekukoak Gotzon Garateri kontatuta, orduko bere autore maiteak nortzuk ziren ere badakigu, zehazki hauek: Heine, Alfred Musset, Gerra Junqueiro, Goethe, Andreiev, Eichendorff, Homero eta Leopardi. Azken bi hauek eragin handia izan omen zuten Lauaxeta baitan. Honek Lagundia uztean bere gelan aurkitu baitzuten azken horren liburua, Daniel Gascon ikaskideak, antza, bibliotekariaren erretolika entzun behar izan zuen, liburuak elkarri uztea debekatua zegoelako (Garate, 2003, 15-16). Orduko bibliotekari ofiziala izan, aita Romualdo Galdos zen. Oñako egonaldian, poesian ez ezik, ipuingintzan ere aritu zen: *Iru adiskideak* eta *Ipuina dirudin egia, adibidez* (bere lehen ipuinak, adibidez, 1927an argitaratu zituen aldizkari desberdinetan.

Filosofiako bigarren ikasturtea bukatzean uzten du Oñako ikastetxea, 1928ko uztailaren 9an, berak hala eskaturik, dimisioak izenpetu ondoren. Jesusen Lagundia uztearen arrazoiak? Erabaki hori hartzera zerk eraman zuen batere garbi ez dagoela dioenik baden arren (12), haren barrua hurbiletik ezagutu zutenek aurreratzen dituzte arrasto batzuk. Literaturarako zaletasuna, guztien gainetik, eta Lagundian euskara-kontuan sumatzen zuen epelkeria, bi arrazoi horiek izango dira D. Gascon lekukoak Gotzon Garateri aipatzen dizkionak (13). Ezaguna da azken arrazoi horrek pisu handia izan zuela Andima Ibinagabeitiaren kasuan, Jokin Zaitegirenean ez gutxiago. Lauaxetarenean ere bai? Bestalde, Gotzon Garaterentzat (2003, 18), ez dago batere garbi zergatik ohildua izan zen Orixe, berak dioenez, «arrazoiak gordeak daude(lako) artxiboetan». Lagundiko artxiboak hala egongo dira, baina ez erabat, Patxi Altunak (1991, 43-86) arakatuak baititu gertaera horren inguruan

(11) *Eusko Olerkiak, Poesias Vascas*, Euskaltzaleak, Donostia, 1930, 12-14.

(12) Jimenez, Edorta, 2005, 20-21.

(13) «Lehendabizikorik: “Apaiz izateko baino poeta izateko indar handiago sumatzen zuelako. Lauaxetak aspalditik nabaritzen zuen bere baitan literaturarentzako zaletasuna. Zaletasun hori josulagun izateko zaletasuna baino handiago zela konturatu zen eta utzi egin zuen Jesusen Lagundia. Bi indar horiek noiz eta behin elkarren kontra jardun lezaketela garbi dago. Gracian eta Coloma larri ibili ziren, Jesusen Lagundia utzia ala ez. Frauka-k utzi egin zuen eta beste askok ere egin du bere baitan gogoeta hori, jarraitu ala irten. Bestalde, Lauaxetak etorkizuna beltz ikusten zuen. Jesusen Lagundian ez baitzuen guztira, euskararentzako maitasun handirik hautesmaten. Lauaxetak sufritu egiten omen zuen josulagun askoren artean euskararenganako zabarkeria ikusita. Erdal giroan bizi behar» (Garate, 2003,16).

hainbat puntu, eta zehatz, Orixeren mendeurrenekoan Uitzin egindako bere hitzaldian. Bestalde, ni neu ere jarduna naiz luze asko gai honen inguruan *Orixe eta bere garaia* (1991) eta *Orixe gaitzetsia* (2003) lanetan eta puntu gehienak –ilunenak– argituta daudelakoan nago, nahiz eta gertaeren edo erabakien inguruan interpretazio-desberdintasunik egon daitekeen.

Dena den, Lauaxetak Lagundikoen euskaraganako jarrera ahula edota, kasurik negatiboenean, aurkako bezala ikusten badu ere, eta hori bada Lagundia uzteko arrazoietako bat, segidan esan behar da, horrelako eta beste edozein oztoporen gainetik, Jesusen Lagundia bere osotasunean defendatzeko gertu agertzen dela. Horrela egingo du II. Errepublikak Jesusen Lagundia Espainiatik ohihitzeko erabakia hartzen duenean, *Euzkadi*-n, «Josulaunak» izenburuarekin, 1931ko urtarrilaren 27an argitaratutako artikuluan: «Euzkotarrak zer ikusirik ez pageunke josulaunetzaz be, geure samiña agertuko geunke, erabaki ori baño okerrik ezin dalako ikusi. Baña euzkuak zer ikusi andajak daukoguz lekaide oneitaz. Loyolatar İñaki geure endakua ixan zan. Aren ixatia zabaldu dabe beti josulaunak eta geure aberri onen ixena barreyatu dabe» (Urkiaga, 1991, 53-54). Beraz, hau da lehen arrazoia, fundatzailea euskalduna izan zela, alegia. Eta bigarrena, Elizaren alde jokatzeko ausardia agertu dutenak, jesuitak izan direla: «Josulaunak ixan (dira) beti elexaren gudari ausartubenak eta amaikatxu gaste ta zar ziñismenean azi dabez» (Urkiaga, 1991, 54). Euskal Herrian bertan lan gaitza da jesuitek egiten dutena irakaskuntzan bezala gazteen apostoladutzan, gazteriaren hezkuntzan, orrialde bereko pasarte honetan dioen bezala:

Urrun jua biarrik eztaukogu, berton Bilbaon ikusten dogulako zer egin dabe [sic] irakastola nausi bi daukoez, ainbeste gasteri ikastaruak emoteko. Koldobikatarren bazkunean barriz millaka gastiak dagoz. Antxe alkarren arteko itzala ta kistartasuna ikasi dabe gastiak.

Baliozkoak izan ala ez, garai batean uste edo bizi izandakoekin kontraesanean egon ala ez, beude hor aipatuak Lauaxetaren lumatik hartutako bi arrazoi horiek, zeinak baitira jesuiten euskalduntasuna eta erlijioaren aldeko defentsa. Azken testu hau ikusita, ez dago batere garbi lehen arrazoi hori zein neurritan den aitzakotzat hartzekoa.

Balorazioak balorazio, jesuitekin ikasten egindako zazpi urteren balantzea egin eta gero, bistan da, prestakuntza akademikoaren eta, bereziki, literarioaren aldetik, handik ederki jantzia etxeratu zela. Bizitza laikoan, doi-doi bizitza erlijiosoan baino bi urte gehiago egingo ditu. Zer nolako urteak haiek, aldi berean lumari eta militantzia politikoari emanak. Horri pasa eta, itxi dezagun hemen Lauaxetaren curriculumari buruzko atala.

2. LEHEN SAIOAK POESIAN

Tamalez, ahalegindu naizen arren, Lauaxetak Erretorikako zein Filosofiako ikasketa hauetan lortutako emaitzak jakiterik ez dut izan. Hala eta guztiz ere, zu-

zenezan ez bada zeharka bederen, jakin dezakegu buru argitsuenak nortzuk izan zitezkeen. Garai hartan, urtean bi aldiz berritzen zituzten beren botoak (14), eskuarki Erregenetan eta San Pedrotan, edota Jesusen Bihotzaren egunean, eta horren karira, gaituenak ziren juniorrek eta filosofoek bere zain poetikoa erakusten zuten latinez, grezieraz eta hebraieraz egindako saio txikietan, gaitzat ospatzen zen festa-eguna hartuz. Ikasle dezente dira beren poematxoak ontzen dituztenak, eta gehienek latinez dihardute, hauen artean, Ibinagabeitia, Zaitegi eta Lauaxetaz gain, Frantzisko eta Felix Korta anaiak, Iñaki Goenaga, Luis Sagastune, Plazido (Mujika, Erraimun Argarate, Sarobe, Gilermo Larrañagak, eta gehiagok ere bai. Daniel Gastonek pare bat poema baditu grezieraz, eta hebraieraz idatzitakorik ere bada. Hauek denak eskuz letra argi eta dotorez idatzitako *Carmina renovationis* izeneko koaderno apainduetan gordetzen dira Loiolako artxiboan (15).

Lauaxetarenak lau poematxo atzeman ditut: bi Loiolako egonaldian egindakoak: bat 1925eko ekainean, beste bat hurrengo urteko data berean, eta beste bi Oñan, hauek 1927ko ekainean. Beraz, lau guztira, jarraian urtez urte transkribatzen ditugunak, ez baitira guztiak jasotzen Patxi Altunak (1990, 113-153) paratutako bilduman.

1.

Ad Cor Jesu

Descendunt timidi cervi de montibus altis,
 Audax utque latus percussit spicula saeva
 Venato, rapidi cursant ad flumina quaerunt
 Et vivos claris restinguere fontibus ignes,
 Ipse gero percussum cervus pectore vulnus
 Eta dulci cupio satiari Cordis amore
 Ut saliente animum restinguens flumine, pace
 Mentis perpetua utar quae sit nuntia caeli

Stephanus Urquiaga, S. J.

Loiola, 1925eko ekaina

2.

Ad Jesum

Natus est nobis puer eta venustus
 parvulus, surgens teneris in annis
 ex sinu aurorae, rocisque mannis
 solis ab ortu.

(14) «Nota txikiak» izeneko agiriaren atzekaldean datorrenez, Esteban Urkiagaren boto-berritzeak Loiolan, 1992ko otsailaren 3an eta abuztuaren 3an izan ziren, eta 1923an, berriz, urtarri-laren 30ean eta abuztuaren 2an.

(15) Loiolako artxiboa, Caja 28/1.

Tu potes nubes oculis serenis
 Cernere et rivos vitreos morari.
 Rupe muscosa et tumido reponis
 Aequora motu.
 Quin dolores tu lacrymasque risu
 admoves, tanta est tibi grata virtus.
 Dulce dum rides niveos dant flores
 Lumina pratis.
 Non meae vero lacrymae cadentes
 et dolores non animum lacessent?
 Heu!, puer preces tibi rite dicam
 vulnere laesus!

Stephanus Urquiaga, S. J.
 Loiola, 1926ko ekaina

3.

Totus desiderabilis

O rosei vultus ac oscula blanda, valete:
 Me Pueri rapiunt lumina orisve risus;
 Me, Jesu, rerum suavissime, pignus amoris
 Dulce racemi ebrium nectare redde tui!
 F. Urquiaga, S.J.

Oña, 1927ko urtarrila

4.

Ad Cor Jesu

Utque audax diro percussit latera telo
 Venator, rapidi cursant ac flumina quaerunt
 Et vivos claris restinguere fontibus ignes
 Ipse gero afflictum cervus pectore vulnus
 Et dulci cupio satiari Cordis amore
 Ut saliente animum restinguens flumine certa
 Pace fruar mentis; quae sit nuntia caeli.

A.M.D.G.

Stephanus Urquiaga
 Oña, 1927ko ekaina

Ohartzekoa da poema horietan, lehenengoa eta laugarrenkoa Jesusen Bihotzari egindakoak direla biak, lehena Loiolan 1925ean eta bestea Oñan 1927an, eta laugarrenko hori, testua hobetzera aldera egindako aldaketa gutxi eta txiki batzuk salbu, lehenengoaren kopia bat besterik ez dela. Seguru asko, zerbait aurkeztu egin behar eta, errazera jo bide zuen. Ni, hemen, lehenengo

biak itzultzera ausartu naiz, jadanik poema hauetan antzematen baita hogei urteko poeta gazte honek adierazpen sinbolistarako daukan lera berezia. Nolanahi ere, irakurle ohartuari abisatu nahi nioke lehen poema horretako dudamudazko «ipse gero» horrek zalantzak sortarazi dizkidala. Ni baino latinista gaituago baten esku uzten dut, (bada, gaizkiulertuak zuzen ditzan, eskertuko diodana:

Jesusen Bihotzari

Ehiztari ausarta luzez atzetik dutela, baina gezirik bota gabe,
Orein lotsatiak goi-mendietatik behera datoz
Bizkor korrika ibaien bila,
Eta iturri argiez itzaltzen dituzte su biziak.
Bihotza zaurituta triste doan oreina daramat
Eta atseginez desiratzen dut bihotz-amodioz asetzea,
Darion ibaitik arima pausatuz joan dadin,
Adimenak betiko bakea izan dezan
Eta zeruen iragarlea izan dadin.

Loiola, 1925eko ekaina

Jesusi

Jaio zaigu haurra, txiki eta polita,
Aspaldiko urtetatik bigun sortua egunsentiaren sabelean
Eta arrosa-koloreko eskuekin
Eguzkiaren sorreratik.

Zuk hodeiak begi narez ikus ditzakezu
Eta beirazko erreketan bizi zintezke.
Arroka goroldiosu eta puztuan
Berritzen zoaz uren mugimenduan.

Hain zaizu atsegin bertutea,
Minik eta malkorik gabe irria darizu.
Zu irriz zaudela, zelaiko argiek
Elurrezko loreak ematen dituzte.

Niri isurtzen zaizkidan malkoek eta
Minek ez ote du egiazki neure arima larritzen?
Aupa!, haurtxo, zauriz mindua,
Zure alde egingo dut otoitz behar den bezala.

Loiola, 1926ko urtarrila

Arestian aipatutako jai-egun horiez aparte, urtero kantuak eta poesiak errezitatzen ziren Sortzez Garbiaren egunean eta Maiatzaren azken egunean. Ohitura honek luzaro iraun zuen, Marneffe-ko azken epealdi arte bai bederen. Aita Patxi Altunaren (1990, 113-153) bilduman 1914-1937 urte-bitartean eus-

karaz egindakoak jasotzen dira, oraingoan, lehengoz gain, poeten zerrendan izen berri gehiago sartzan direlarik, hala nola Patxi Bolunburu, Fulgentzio Zaldua, Gotzon Martikorena, Erraimun Argarate, Inixio Albisu, H. Yurramendi, Jesus Joaristi, J. L. Olasagasti, Joseba Urrutia, Erroke Zabaleta, Jose Mari Alberdi, Yon Andoni Kolinás Agirrebengoa eta J. Goikoetxea. Jokin Zaitegik bi poema luze ditu, «Neure Amaren Eresia» eta «Urrindik» izenekoak, Oñan eginak 1926 eta 1928ko abenduaren 8an. Lauaxetarena bat bakarrik dator, eta, harriduraren handirako, bera gazteleraz burutua, hau ere Oñan, 1926ko abenduaren 8an, «Noche de la pureza» izenburua daramana. Ez al da bitxia gertatzen, bere ikaskideak euskaraz ari diren bitartean, berak gazteleraz jardutea? Galdera honen gakoa bere horretan utzi eta, goazen aurrera.

3. PRESTAKUNTZA AKADEMIKOA

Behin puntu honetara helduz gero, derrigorrezkoa da galdetzea, lehenik, nolako prestakuntza akademikoa lortu ote zuten ikasle gazte haiek eta, bigarrenik, nolako eragina izan zuten orduko ikasketa humanistikoek Lauaxetaren obran. Lehen puntua, oso ertzetik eta orokorrean bada ere, Lauaxetaren curriculumaz jardutean ukitu baitut, bigarrenari helduko diot.

Junioratuan, batez ere, literatura klasikoa aztertzen zuten, tradizioak halakotzat daukana, horien artean, autore greziar eta erromatarrez gain, munduko idazlerik onenak ere irakurri eta iruzkinduz. Zehazkiago esanda, latina, greziera eta hebraierazko ikasketak, autore greko-latinoak –besteak beste, Homero, Demostenes, Sofokles, Virgilio, Horazio eta Zizeron–, Poetika eta Estetika, eta Literaturaren historia, gehienbat Espainiakoa. Hauek ziren oinarrizko ikasgaiak. Bigarren mailakoak, berriz, haien osagarri gisa jai- edo erdi-jai egunetan –ostegun eta igandeetan, batez ere–, ikasten ziren beste hauek: Historia orokorra, Aritmetika eta Geografia, eta hizkuntza modernoren bat. Hala zen Orixeren garaian (Altuna, 1991, 53), baita gerorxeago ere Lauaxetaren denboran (Garate, 2003, 11).

Lauaxetaren garaiko ikaskide gehienek eta ondokoek aho batez diotena da, Loiolan irakasle oso onak izan zituztela eta beren prestakuntza akademiakoan eragin nabarmena izan zutela. Jokin Zaitegik (1974, 8) hiru irakasle aipatzen ditu, bakoitzak zer irakasten zuen zehaztuz: «Gainera, irakasle onak izaki, Elade-ko ta Erroma zaarreko idazle, olerkari ta izlariak ongi ezagunak izan genituen: Errandonea-k Kikero, Sofokel, Demostene, Tukidide-ta irakatsi zizkigun; gainera, Shakespeare, Vieira brasildarra, Kolonbia-ko ta Txile-ko izlariak. Estefania-k Bergilli-ren Eneida, Orati, Obidi, Tibul, Propertzi-ta. Orobat erderazko elertia, inglesa, frantsesa, italiarra, alemana, portugesa, katalanerazkoa-ta. Olerkari bakoitzaren lanak irakurtzen zizkigun ugari. Erdal-izlariak, berriz, Luis de Granada, Luis de León, eta itz-lauzko erlijio idazleak barrena Necedal-enganaino irakatsi zizkigun Juanjo Goikoetxea-k».

Beste lekuko batzuek, bereziki eta guztien gainetik, aita Errandonea eta Estefania nabarmentzen dituzte, biak ikasketak atzerrian eginda, letra klasiko zein modernoetan goi-mailako aditu bilakatzen direnak, bakoitza bere sailean eta bere izateko eta irakasteko modu bereziarekin (16). Garai hartan oso gutxi izaten ziren –Nagusiek zuzenean hautatutako banaka batzuk baizik ez–, beren ikasketak egitera norberaren probintziatik kanpo egiten zituztenak. Horietakokak genituen biak, Rufo Mendizabalekin eta beste batzuekin batera. Lauaxetak bere ikasketak Loiolan egiten dituen garaian gero eta gehiago dira irakasle espezializatuak, ordurarte irakasle bakoitzari ikasgai asko ematea tokatzen baitzizaion, askotan ezertan bereziki trebatuta egon gabe.

Lauaxetaren ikasle-taldea Oñara joan eta handik hiru urtera, biak 1929-1930 epealdian irakasle izandako J. I. lekukoak zertan ziren bereziak eta zertan osagarriak ere deskribatzen du. Izaera aldetik, aita Errandonea sutsu eta beroagoa zen, literatura aldetik linguistagoa, edo gramatikariagoa, hots, literatura adierazpenetara emanagoa (17). Honentzat hizkuntza klasikoak sakon eza-gutzea zen garrantzitsuena, horien itzulpen zehatzak egitea, azalpenetan iruzkin filologiko, historiko eta mitologikoak luzatzea. Edertasun artistikoaren sakona, benetan garrantzitsuena den hori, itzalean bezala geratzen da, haren muina dastatzera iritsi gabe. Horrela egitean, ordea, edertasuna formula topiko eta inpersonaletara mugatuta azaltzen da, bitartekoak helburu bihurtuz (18). Humanista handi bat izan zen Errandonea, literatura ildo kulturalistatik birgiratu eta aztertzen zuena.

Aita Estefaniarentzat, aldiz, lehenagokoa zen literatoa den gizakia bera, honek erabiltzen dituen literatur adierazpideak baino. Honentzat bigarren mailako zerbait zen literatur adierazpide desberdinen –irudien, erritmoen edo bes-

(16) «De entre los profesores que yo tuve, las dos eminencias eran el P. Ignacio Errandonea y el P. José Mª Estefanía. No creo que en el ambiente general (de los discípulos hubiera dudas sobre esto. Estos dos profesores, reconocidos cada uno en su propia línea, no se hacían de hecho competencia en su protagonismo educativo en lo humanista, aun cuando conjeturáramos que hubiera podido haber diferencias personales entre ellos» (J. I. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 16).

(17) «Errandonea era temperamentalmente más fogoso y ardiente. Literariamente era más lingüista, gramático, sintáctico... más dado a las formas literarias de expresión. Reconocíamos su eminencia en el teatro griego, pero tal vez no se lo entendíamos: a mi personalmente me dejaba un poco ajeno su Coro de Sófocles. Podría decirse que Errandonea era un gran humanista en la línea culturalista» (J. I. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], (1990, 16).

(18) «Errandonea era el gran conocedor de los clásicos latinos y griegos. A lo que juntaba una sensibilidad ática y pariente de la de aquellos, que le permitía calarlos en su más pura belleza. Pero, teniendo todos los valores de sus modelos, le faltaba lo que a ellos: modernidad (...) En los maestros de ellas abundaba la primera de esas dotes y el dominio sobre las lenguas clásicas. La traducción exacta y castiza al castellano centraba prioritariamente la atención. Se añadían comentarios filológicos, históricos, mitológicos. Mientras, la más trascendente belleza artística se quedaba en el transfondo, o se la definía con fórmulas tópicas e impersonales. Esto era una inversión de categorías que convertía los medios en fin (D. G. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 155-156).

te hainbat elementuren– edertasuna. Gizakia bera zen interesatzen zitzaiona (19). Aita Estefania, literatur ezagutza zabal eta sakonak zeuzkan norbait izateaz gain, poeta ere bagenuen aldetik, maisu handi bat izateko gaitasunez jantzita zegoen, literatur adierazpideen azpitik eta gainetik dagoen gizaki literarioaren arnasa sentitzeko gai zen (20).

Dena den, bi irakasle horiek estetikari buruz irizpide eta sentikortasun desberdinak zituzten arren, azken batean, beste lekuko batek egoki azpimarratzen duen bezala, osagarriak gertatuko dira, aita Errandonearen klasikotasun greko-latinoari aita Estefaniak modernotasuna eransten baitzion. Irakasleengan ohikoak izaten ez diren bi dohain zituen bere alde aita Estefaniak: adimena eta literatur sena (21). Estefania da, beraz, modernismoaren aitzindaria Loiolako irakasletzan, pedagogia jesuitikoan berritasunaren printzak zabalitzen hasten dena.

3.1. Errandonea

Aita Errandonea Berako semea zen, euskaldun garbia, baina bere amaizkuntza landu ez zuena. Hainbat euskal jakintsurekin gertatu izan den bezala, hari ere, zituen ametsetarako, euskara txikiegi eta txiroegi gertatu zitzaion, noski. Oñan Teologia ikasi aurretik, Kolonbian egindako maisutza-denboran latinezko gramatika argitaratua zuen, argitalpen asko izan zituena. Apaiz-ikasketak bukatzean, Oxford-eko unibertsitatera bidali zuten letra klasikoetan espezializatzeri eta, Sofokleren antzerkien gainean egindako bere doktore-tesia arrakastaz burutu eta gero, Loiolako irakasletzan ate handitik sartuko da 1922-1923 ikasturtean. Irakasle gisa, ikasgai bat baino gehiago ematen ditu: lehen ikasturtean Literatura eta Latina, eta ondokoetan Erretorika eta Greziera. Bere

(19) «Estefanía pisaba otro terreno, no sé si a nivel más elevado o más bajo, pero distinto. Por lo que recuerdo, la personalidad de Estefanía se centraba mucho más en el hombre que era el literato –fuera poeta o no–, que en las formas literarias que en sus expresiones adoptaba. La belleza literaria de las formas de expresión, de las imágenes, de los ritmos... era algo secundario. Interesaba mucho más el hombre que se expresaba» (J. I. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna <prest.>, 1990, 16).

(20) «Era, además de gran crítico, hondo poeta o, mejor, su constitución poética le permitía ser un crítico excepcional (...) Poesía, pues, lo necesario para ser un gran maestro» (D.G. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 156).

(21) «Errandonea era el gran conocedor de los clásicos latinos y griegos. A lo que juntaba una sensibilidad ática y pariente de la de aquellos, que le permitía calarlos en su más pura belleza. Pero, teniendo todos los valores de sus modelos, le faltaba lo que a ellos: modernidad. Para lo que halló en Estefanía su complemento. Estefanía, al par de un amor a los clásicos, cuya preferencia le venía dictada por su elevado entendimiento, poesía más vasta cultura literaria, abierta a todos los aires. Y para apreciar los valores estéticos, reunía dos facultades que no solían encontrarse juntas en nuestros formadores de letras humanas: inteligencia y temperamento. En los maestros de ellas abundaba la primera de esas dotes y el dominio sobre las lenguas clásicas» (D. G. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 155).

irakaskuntzan, klasikotasunaren kontzeptua oso zentzu zabalean erabiliko du, hor barruan sartuz (autore greko-latino klasikoak bezala modernoak ere, bereziki Shakespeare bezalakoak, eta Hego Amerikakoak. Beraz, literatur irakurketaren esparruak asko zabaltzen ditu eta ez da geratzen soilki greziar tragediak azaltzen, horien artean Edipo, Elektra eta Antigona, idatzi izan den bezala (Garate, 2003, 12), nahiz horiek izan sakonen ezagutzen zituenak.

Alemana ondo itzultzen zuen. Ingelesa zer esanik ez, bera izan baitzen ingeles akademiaren buru, lehen aldiz, juniorren ministro eta ikasketen zuzendari egin zutenez geroztik 1922-23 ikasturtetik aurrera. Ordurarte kargu horretan aita Tomas Vicente egon zen, Avilako semea, erlijioso zintzoa baina ez, antza, (irakasle ona. Panama-ra destinatuko dute.

3.2. Estefania

Aita Estefania, Orirexen ikaskidea eta lagun mina, bilbotarra zen, familia abertzale batetik zetorrena. Deustuko unibertsitatean egiten ari zen ikasketak bertan behera utzirik, 1907ko ekainaren 14an iritsi zen Loiolara. Orduan etenda utzitako ikasketa haiek Oñan egindako egonaldian, udako oporretan ikasiz, burutu zituen Salamankako unibertsitatean, Letretako lizentziatura lortuz. Gaitua zelako, 1921eko ikasturte-hasieran Oñatik Holandako Valkenburera bidali zuten Nagusiek falta zitzaizkion azken bi urteko teologi ikasketak egitera. Teologiako hirugarren urtea bukatzean apaiz egitea tokatzen baitzitzaion, Oñara itzuli zen 1922ko udan, baina berriro lehengo lekura joango da azken urtea bukatzera. Hurrengo ikasturtean (1923-1924) «Hirugarren Probantza» egingo du Exaten by Baexen herrian. Loiolara 1924ko ikasturte-hasieran iritsi zen, 36 urterekin, prestatzen 17 urte luze eman ondoren. Hizkuntza klasikoez gain, alemana eta ingelesa ongi ezagutzen zituen, alemana ingelesena baino hobeto; euskara ere ikasi zuen, mintzatzeko erraztasunik gabe, baina irakurtzeko adina bai (22). Bestalde, haren alde asko esaten duen alderdia da hau, euskaldunak euskaraz idaztera bultzatu zituen. Ezin daiteke horrelakorik esan Errandoneaz, alderantzizkoa areago baina, beste nonbait zehaztuko dugun bezala.

Loiolara etorrita, 1924-1925 ikasturtean, Literaturaren historia –Orokorra eta Espainiako–, (irakasten die erretorikoei, lehen urtea egiten 19 ikasle dituelarik, horien artean Lauaxeta. Aleman akademiaren buru ere bera izendatzen dute, ordurarte Rufo Mendizabalen esku egon zena. Bere garaiko ikasle lekukoek diotena da, irakasle biziki ona zela. Europako literatura nagusiak

(22) «Sabíamos que él mismo hablaba con dificultad su euskera» (J. I. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990., 162). A. C. lekukoak ere antzeko zerbait esaten du: «Por otro lado, aunque no dominaba el euskera hablado, recuerdo cómo nos hizo conocer el poema de Lizardi “Xabiartxo”ren eriotza» (Patxi Altuna [prest.], 1990, 165).

menderatzen omen zituen, nola klasikoak hala modernoak; baita, euskal literatura eta katalana, edo okzitanoa bezala, baztertuak zirenak ere (Altuna, 1990, 158; 164). Ez Jokin Zaitetik bakarrik, Andima Ibinagabeitiak ere, Gabino Garrigari 1957-12-20an egindako gutunean, men handia aitortzen dio irakasleari. Honen aipua zehatzagoa da azaltzen zituen autoreak izendatzeko orduan: «Estefania-Zabala-tar Joseba Mirena Aba zan gure elerti irakasle, bai Españielertiarena baita mundukoarena ere. Ez genezakean ukan irakasle pin, zintzo, zorrotz eta iakitunagorik sail ortan. Ark zabaldu zizkigun Rusi, Poloni, England, Prantze ta Alemaniako literaturaren ateak. Orduan ezagutu genitun Andreiew, Mieckewitz, Uhland, Heine, Goethe, Verlaine eta abar e.a. Ark iarri gindun modernisten urratsetan ere zegokion artista esku-ikutu ahanzi-eziñiez (...) Ertilari ta idazle bikaiñ zan ark, ez zun iñungo literaturarik baztertzen, eta berak erakusi zizkigun katalandar literaturaren ondasunak, baita euskal-literaturarenak ere. Kataluña-ko olerkariak maite zitun Estefania Abak eta beregandik iritxi gendun Verdaguer, Costa i Llobera, Alcover, Mestres, Gimera eta batez ere Maragall aundiaren ezagupen zintzoa. Estefania irakasle maite hura Aberriaren-martiri il zan» (23). Baina bera gehien lilurutzen zuena, izan, literatura alemana zen, hango poesia epikoa eta, bereziki, lirikoa. Goethe-ren espezialista zen. Eskolan askotan aipatzen omen zien Eichendorff eta honen pasarteak irakurtzen (24). Bere liburutegian alemanezko liburu asko aurkitzen omen ziren; Espainiako literaturan, Peredaren pasarteak ere bai (25). Literatura apalagoetan, besteok ziren bere hautatuak: Verdarguer, Maragall, Costa i Llobera, Alcover, Mestres, Gimera, Federico Mistral, eta urrutiko literaturetan, Petöfi eta Jokai hungariarrak, eta Kalidasa indiarra (26). Euskal literaturaren baranoan –Estefaniarentzat euskaraz nahiz gaztelaniaz egindakoak halakotzat hartzekoak ziren–, Antonio Trueba, Ramon Basterra, Iturribarria, José Mª Salaverria, Unamuno, Orixe eta Lizardi zitzaizkion gogokoenak. Schiller eta Orixe poeten artean kidetasunak ikusten zituen. Tagore, erabiltzen zituen gaiengatik eta idazteko moduagatik, Orixe bezain euskalduna iruditzen zitzaion. Eskolan sarritan irakurtzen omen zizkien Orixeren poesi zati batzuk (27), inoiz Lizardiren «Xabierto'ren eriotza» poema ere bai (28); batzuetan baita Lauaxetaren poesiak ere, beren gaztelaniazko bertsioan (29).

Estefaniaren zerrenda hautatu horietan nortzuk agertzen diren ikusita, bis-tan da, ikasleengan eragin handia izan zuela. Orduan jasotako ezagutzengatik izan ez balitz, Jokin Zaitegi batek, adibidez, ez bide zituen euskaratuta argi-tara emango *Euzko-Gogoa* aldizkarian Uhland, Eichendorff, Sully-Proudhom-

(23) Andima Ibinagabeitiaren aipua, in Iñigo Ruiz Arzallus, «Sarrera», 1992, IX.

(24) J. A. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 167.

(25) D. G. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 156.

(26) D. I. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 163-164.

(27) D. I. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 163.

(28) A. C. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 165.

(29) I. A. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 169.

me, Pascoli eta Costa i Llobera baten poesiak. Era berean, Lauaxetak ez zituen ezagutuko Baudelaire eta Verlaine bezalako sinbolistak, nahiz azken honi ezkerreko begiarekin begiratzen zion, fedegabea omen zelako, garai hartan Estefania bezalako erlijioso zintzo batentzat zerbait serioa zena.

Hara hor, bada, bi irakasle handi, literaturaren irakaskuntzan bi ildo jorratzen dituztenak: batetik, klasikotasuna, jesuiten ohiko pedagogiari lotuagoa, eta, bestetik, modernotasuna, literatur pentsamenduan berrikuntzaren inflexio-puntu gisa har zitekeena, batez ere, garai hartako Loiolako ikastetxe kontserbadore batean. Aukerak aukera, orduan gehienek autore greko-latinoak euskaratzeko erabakia hartu zutela, dio Zaitegik, nahiz xede horri lotu zitzaizkion bakarrak Jokin bera eta Andima izan: «Andimak Bergili aukeratu zuen eta nik Sopokel» (30). Lauaxetak, aldiz, nabarmenki bere bizitza laikoan egindako poesian, azken garaietako poetikaren aldeko hautua egiten du, bere begirada horixe sinbolismoaren eta erromantizismoaren artean kokatzen delarik. Bi irakasle horien eragina, beraz, ezkutuazina da.

3.3. Beste irakasle batzuen itzala

Baina bi horiek ote dira Loiolako irakasletzan nabarmentzen ziren bakarrak? Gehiago ere baziren, maila apalagoan bada ere, beren itzala utziko dutenak.

Horietako bat, Zeanuriko aita Joan I. Goikoetxea izan zen, hau ere aita Estefania bezala Loiolara 1924ko ikasturtean joan zena, ondoko lau ikasgai hauek emateko ardurarekin: Erretorika, Greziera, Geometria eta Aritmetika. Beste lekukoek ez, baina Jokin Zaitegik (1974, 8) esplizituki dakar honen izena, Literaturako eskolan zer erakusten zien zehaztuz, hasierako testu hartan aipatu bezala. Euskaltzalea zelako bakarrik ote? Ez dirudi aski arrazoi izango zenik hori irakasle ontzat hartua izan zedin.

Bestea, aita Rufo Mendizabal donostiarra genuen, Lauaxeta Erdi-Mailako Gramatika ikasten hasitako ikasturtean (1922-23), Latina eta Hebraiera irakasten zituena. Gramatikari trebea zen, hainbat argitalpenen egilea hizkuntzaren sailean. Lagundian errektore gisa edo probintzia zaharreko probintzial bezala gobernu-zereginak bete behar izanak, ordea, maila batean bere irakasle-gaitasuna murriztuta utzi zuen. Alemanian egona baitzen, denboraldi batez –Errandonea etorri arte–, bera izango da aleman akademiaren buru, eta ikasle batzuk berarekin hasi ziren alemana ikasten ostegunetan eta opor-egun txikietan. Leon Lopetegik (1990, 103) bere *Diario*-n dakarrenez, ez zekien euskararik, hitz solte batzuk besterik, baina ez omen zen hura lantzearen kontrakoa ere.

(30) Zaitegiren aipua, in Velez de Mendizabal, 1981, 39.

4. JESUITEN PEDAGOGI BERRIKUNTZAREN EZAUGARRIAK

Jesuiten pedagogi berrikuntzaren ezaugarriez jardutean, Loiolako irakasleen taldea, lauko edo bosteko batek osatua bada ere, hemen aita Errandonea eta Estefaniar arituko naiz, hauek baitira, Loiolara iristean, bertako curriculumean berrikuntza aipagarri batzuk egin zituztenak, berriro esanda, bakoitzak bere modura eta bere alorrean.

Aita Errandoneari dagokionez, pedagogia jesuitikoan funtsezkoa den greziar humanismoan espezializatutakoaren ohorez zetorren zuzendari berri honek, hasteko, ordurarteko irakaskuntzaren norabidean aldaketak egingo ditu. Aita Lopetegik (1990, 103) hiru berrikuntz mota bederen aipatzen ditu. Lehenik, antolaketaren mailan, gaiak zabaltasun gehiagoz landu ahal izateko, klaseen iraupena luzatu egiten du, gai batzuetan birekin bat eginez. Bigarrenik, didaktikaren mailan, testuak buruz ikasi ordez, gaiak hausnartzera bultzatzen ditu ikasleak, ordurarteko memorismoarekin hautsiz. Hirugarrenik, motibazio eta espektatiben mailan, idealak gaztetatik landu eta etorkizunari begira proiektu handiak egitera bideratzen ditu, baina bakoitzari ondoen dagozkion eta neurriko zaizkion gauza txikietatik hasita. Ikasketetan egindako berrikuntza honek bere eragina izango du berarekin eskolatzen den euskaltzale-talde honengan, kultur proiektu bat eraikitzeko gogoia pizten baiti⁰ eta berehalakoan lanean hastera bultzatzen baitu. Autore greko-latino klasikoak euskaratzeko hartzen duen erabakiak hor luke bere sorburua. Xede hau zein neurritan betetzen duen, besterik da. Jokin Zaitetik (1974, 8), «ontan porrot egin genuen nolarebait» badio ere, zalantzarik ez da orduko ikasle euskaltzale haiek urrats galanta eman zutela, euskararen etorkizuna kultura landuaren bidetan jarri baitzuten. Ezaugarri hau izango da, nagusiki hau, jesuiten eskola ordurarteko beste guztietatik bereiziko duena. Halere, aita Errandonearen berrikuntza honen mugarik handiena, klasikotasunean geratzen dela izanen da, literatura, bere adierazpen formaletik harago, ez baitu historiaren joan-etorriek busti eta mantxatutako kolorez tindatzen, ez hezur-haragiz janzen, ez haren gorputza arimaren sukarez berotzen. Harenean kontakizuna ahistoriko bihurtzen da. Horixe da, hain zuzen, Emile Durkheim-ek jesuiten pedagogia klasikoaz egiten duen irakurketa bere *L'évolution pédagogique en France* (1938) histori saio bikainean, jadanik aztertua dudana *Orixen eta bere garaia* (1991, 303-336) liburuan. Durkheim-ek esana berretsi egiten da Errandonearen erudian, baita, neurri handi batean, Orixeren estetikan ere.

Aita Estefaniari dagokionez, esan behar da berari beste hainbat ekarpen zor zaizkiola. Lehenik, antzinako eskola klasikoari ukorik egin gabe, horren osagarri gisa, modernotasunari ere atea zabaltasunez irekitzen dizkio, moderno klasikotzat har zitezkeen hainbat autoreri sarbidea emanez. Noski, berak bere gogokoak hautatuko ditu, baina irizpidea jadanik ezarria dago. Berrikuntza hau zerbait funtsezkoa da pedagogia jesuitikoaren historian zehar, zalantzarik gabe, aro berri bati hasiera ematen diona. Lauaxetaren estetika-ere-

duak, hain zuzen, bere maisuaren irizpide eta jokabide honetan du bere oinarria eta bera izanen da seguru asko bere garaiko euskal idazleetatik modernotasunari gehien atxikiko zaiona. Zaitegi, adibidez, lotuago zaio klasikotasunari. Bigarrenik, didaktika-mailan, irakaskuntza klasikoan nagusitzen zen ereduan ez bezala, ikasgelan, ez irakasle orjakitunaren autoritateak, baizik ikaslearen behaketak du lehen hitza. Haren eta honen literatur pasarteak irakurri ondoren, lehenik ikasleari galdegiten zaio zer pentsatzen duen, nola baloratzen duen; gero etorriko dira irakaslearen ohar osagarriak, zuzenketak, eta gaineratiko zehaztapenak (31). Ikasleak harriturik bezala omen zeuden irakaslearen metodo horrekin. Behin batez, literatur egileen idazlanak azaldu ordez, ikasleak zergatik bideratzen zituen haien testu hautatuak zuzenean irakurtzera galdetu zion ikasle bati, erantzun zion esanez euskaldunentzat metodo hori zela onena eta horregatik egiten zuela horrela (32). Eta hirugarrenik, pedagogian betiko ezaugarria izan den eta egun ere orokorrean baliogarritzat jotzen den beste elementu bat ere oso ondo zainduko du aita Estefaniak, zeina ikasle baikoitzarenganako arreta pertsonalizatua izatean baitatza, bereziki eskolaz kanpoko orduetan, zaletuak bere gelan hartuz eta horrela (33).

Lauaxetarengana etorrita, pedagogia jesuitikoaren baitan bi irakasle horiek egindako ekarpenak aurrean, ohar batzuk egingo nituzke:

Lehenik, Lauaxetaren poetika gehienbat adierazpen formalaren lanketan oinarritzen baita, bereziki sinbolistan, alde horretatik begiratuta esan dezakegula uste dut, poeta modernoa dela eta bere garaian euskal literaturari berritu ederra eman ziola, Europako literatur korrante desberdinak ekarriz; baina meritua izan, berak adina edo agian gehiago, bere irakasleak duela, ezagutaraztea eta eragilea bera izan zelako.

Bigarrenik, Estefaniak aldarrikatu bezala, Lauaxeta poetaren osinean Lauaxeta gizona aurkitzen dela, noiz nostalgikoa, noiz minbera, noiz kolpatua, gartzela-denboran egindako poema guztietan islatzen den bezala. Bestela esanda, poeta sinbolistaren ondoan edo, zuzenago esanda, hondoan poeta exis-

(31) «Sería primero el alumno quien por escrito expresara su apreciación comparativa. Después el maestro con sus hondas observaciones, en frases tan concisas como felices que enseñaban a un tiempo a mirar, y a expresar la belleza (...) Con formadores de su talla pienso abundarían más entre nosotros las grandes figuras de la poesía y de la literatura. No olvidar que de su contacto y de mi curso salieron Urquiaga y Zaitegui, a los que no creo fuesen inferiores en virtudes literarias otros posteriores que no se lograron» (D. G. lekukoaren aipua., in Patxi Altuna [prest.], 1990, 156).

(32) «Y él me contestó que dada nuestra manera de ser y formación creía que era mucho mejor para nosotros los euskaldunes el avanzar por los caminos que él nos mostraba» (D. G. lekukoaren aipua., in Patxi Altuna [prest.], 1990, 156).

(33) «Poesía, pues, lo necesario para ser un gran maestro. Pero no todos los así dotados lo son. Y él lo era, porque a sus cualidades personales añadía la de la consagración y la del saber enseñar, tanto en el aula como en el cuarto» (D. G. lekukoaren aipua., in Patxi Altuna [prest.], 1990, 156).

tentzialista ikusten dut, mila zalantzaren artean estekatua. Alderdi honetatik begiratuta ere, badu antzik bere maisuarekin.

Hirugarrenik, Orixeren klasikotasunari Lauaxetaren modernotasuna kontrajarri izan zaio. Eta hau esatean, ikusten edo sentitzen bezala nago Errandonea eta Estefaniaren arteko kontrapuntua. Bi hauen artean osagarritasunaren elementua ezarri beharra dagoelakoan nago, diferentzia honekin ordea: Lauaxetak, antzinako autoreengandik harago, klasikotasunaren zerrenda askoz gehiago luzatzen duela, Orixeren kritikari erantzunez egindako artikuluetan agertzen den bezala. Hor, Orixek aipatzen dituen Dabid eta Fr. Luis Leon-goaz gain, klasiko garbitzat dauzka moderno hauek ere: Frantzian A. M. Chénier, Valéry; Baudelaire; Italian, Foscolo, Leopardi eta Carducci; Alemanian, Goethe, Novalis eta Hölderlin; Ingalaterran, John Keats; Katalunian Maragall, Costa i Llovera, eta abar.

Gai hau lehendik ere aztertua baitut *Orixe eta bere garaia* lanean (1991, 670-680), ez noa deus gehiago eranstera, galdera hau luzatzera baino: Lauaxetak dakartzan autore horiek ez al dira, bada, Estefaniak beren ikasleei azaltzen zizkienak? Eraginez ari garenez, hemen esango dudak bakarra da, klasikotasunaren kategoria zein autore modernori aplika dakioken eztabaida erdi-antzua alde batera utzita, Lauaxetak aurkezten duen autore-hautaketa horren atzean, berriro ere, aita Estefania aurkitzen dela. Artikulu horietako pasarte batean bere izena espreski aipatuz dakarren bezala, bera du literatur irizpideetan gidari, berak aditu du ondoenik bere poesiaren muina: «Neure olerkietan ondoen irakurri dauana, Estefania abea. Aren iritzia nere kutxan daukot. Ez *Razón y Fé* aldizkingian argitaldu ebana. Aren ondoan sakona neuri bialdua. Olerkiz olerki aztertuten dauz. Irizketa orretan ondo igarten dau Estefania abeak, batzutan neure gogoak bake giroan zala, beste batzutan, barriz, larri. Ordu bakoitzari zor jakozan bertsoak urtetan jatazan» (Lauaxeta, 1982, 138). Lauaxeta gaztea ikasle izanda, iraskaleak arrazoi guztiak zeuzkan haren poetika bere osotasunean ikusi eta baloratzeko, kontuan hartuz, ez bakarrik aldiari aldiko adierazpen formalak –noiz zapore garratzekoak, noiz gozoak, noiz milinga-itxurakoak izan zitezkeenak–, baita poetaren barne-giroa ere. Maisuarentzat, arestian esana denez, literatoaren azpian ezkututzen den gizasemea da garrantzitsuena. Eta Estefaniak Lauaxeta baitan gehien estimatzen duena, agian, izan bide daiteke haren lumari darion artegatasuna, darabilan hizkuntza sinbolista baino gehiago.

Laugarrenik, Orixek, inoiz, manierismoaren ukitua ikusi bide zuen Lauaxetaren poetikan, zehazki Carducci-ri eskainitako «Palankari bati» poeman (1932). Orixek ere badu *Euskaldunak* liburuan (1950, 45-57) «Satsi edo balanka» izeneko poema, gai beraren inguruan jorratua. Bistan da, biak garai bertukoak izanik ere, bakoitzak ematen dion trataera poetikoa arras desberdina dela, Orixerena deskriptiboa, artean Euskal Herriko nekazal gizarteko festa-giroan ospatu ohi ziren herri-jokoetan oinarritzen dena; eta Lauaxetarena, aldiz, ahistoriko eta inperzonal, Greziako gazte batengan idealizatzen dena. Lehe-

nari ahats partikularra dario, bertakoa izateak duen hurbiltasuna; bigarrenak, aldiz, janzkera unibertsala du, eta nonahikoa izateak leku batetik bestera, noiz-nongoez haraindi, hegaldi askeak egiteko parada ematen duena. Ez zait iruditzen, ordea, hegaldi hau hitz-joko hutsen haizeak daraman zerbait denik, amaneratua denik, bere mezua baduena baizik. Izan ere, gazte palankari hori ezartzen baitu poetak greziar esklabuak kateetatik askatu dituen sinbolo bezala. Gazte horren palanka izango da, bere jaurtiketan, urdina zulatu eta herriari askatasun-kezka itsasiko diona. Honela bukatzen du:

«Urrin jaurti nai yoguk endaren azkura,
palanka orrek legez oztiañak urratzen».

Jatorrizkoa bezain garden, edo gardenago, ematen du gaztelerazko itzulpena:

«Lejos anhelamos lanzar la inquietud de la raza
como esa palanca, rompiendo el azul».

Poema honetan, urrutiko diskurtso-mota unibertsaletik abiatuta, azkenean, oso labur bada ere, Euskal Herriak daraman borrokaren geroa iradokitzen bezala da, palankariaren egitekoa bideak urratzean zehazten da, zerbait konkretu eta lokalizatuan. Orixeren poemaren kasuan, aldiz, deskribaketaren prozesua justu alderantzizkoa da: dana euskal lurraldean gertatzen da, protagonistak bertakoak dira, horko herri desberdinetan jokatzeko dute, elkarren artean ezagutzen dira. Dena festa-egun batean, herriko plazan, begira bageunde bezala hasi eta burutzen da. Ez da partikularretik unibertsalerako jauzirik ematen. Bi joera hauek, ertzeramanez gero, beren arriskuak dituzte: hizkuntza unibertsalak abstrakzioarena, ezer konkreturi lotzen ez zaionari dagokiona; lokalismoak, berriz, folklorismoarena, giza pasioek bizitza arruntean duten leku kontaktuzuean ez agertzean zehazten dena.

Nolanahi ere, hizkuntza poetikoan molde klasikoak ala modernoak erabili, bada sakonagoko beste maila bat ere, zeinetan, irudimenaren mundua norberaren bizipenekin nahasten den muga ilun horretan, literatoa den gizakiaren baitan bere barne-mintzoa nagusitzen baita eta darion hizkuntza bero-beroa baita, oso hurbilekoa, begiak erre eta bihotza mintzen dituen horietakoa. Lauaxetarenean dimentsio poetiko hau ere oso presente dago, batez ere, kartzeladendboran egindakoetan. Poesia horietan ere, beste behin, ezin da ez ikusi Es-tefaniak hainbeste maite eta laudatu izan zuen poetaren giza dimentsioa.

5. EUSKALTZALETASUNAREN ERAGILEAK LAGUNDIAN

Lehen ere egina izan da aipamena, Lauaxetaren Lagundia uzteko arrazioez jardutean. Berrito puntu berberera gatoz, baina hemen ikasle jesuita batzuen artean loratu eta antolatzen den euskaltzaletasunak bere hurbileko sus-

traiak non dituen aztertuko da. Beren izena anonimatuan gordetzen duten garai hartako lekukoek kolore desberdinetako iritziak eman dituzte. Loiolako komunitatean, Lauaxetak bere ikasketak egin zituen garai hartan –arteana Miguel Primo de Rivera jeneralaren diktadura indarrean zegoen garaian, alegia–, ez zegoen euskararen kontrako jarrerarik, ezta aldekorik ere (34). Ikasleen artean ere, beren etxeetatik zekarten pentsakeraren arabera, kolore denetakoak aurki omen zitezkeen: nor karlista, nor bizkaitarra, nor liberal-zentralista (35). Orokorrean, ordea, euskaldunak gutxiengo-egoeran aurkitzen ziren, hor barruan sartuta, nahiz jatorriz euskaldunak izan, euskara erabiltzen ez zutenak ere, orduan horrelakoak baziren eta. Baina euskaldunek Junioratuan gutxiengoa osatzen zuten, beste arrazoien artean, kanpotik –Burgos, Logroño, Segoviatik eta–, etortitako hainbat ikasle zeudelako han Loiolan (36). Orobat, Lauaxeta Oñara joaten den garaian, atzerrikoek hemen ere talde potoloa osatzen zuten, bertan iparramerikarrak, hispanoamerikarrak, portugesak eta alemanak aurkitzen baitziren (Lopetegi, 1990, 109).

Aurrera baino lehen, hiztegi-oharno bat: Euskaltzaleak esatean, euskara jakin, maitatu eta erabiltzen dutenak dira halakotzat hartzen; hemen, jakina. Loiolako komunitateko euskaltzaleen artean, hiru multzo bereiz zitezkeen Lauaxetak bertan egindako (epealdian zehar: batetik, beren apostoladutzan euskaraz jarduten zuten apaiz jesuitak, bestetik, irakaskuntzan zihardutenak eta, azkenik, soilik edo gehienbat euskarari emanak zeudenak.

Aita Lopetegi da gai honetan gehien sakontzen duena eta, honen ustez, Loiolako komunitatekoen euskaltzaletasunean eragina izan zuten faktore soziopolitiko eta kulturalak aipatzean, Lagundiari kanpokoak zaizkionak eta barrukoak bereizten ditu.

Kanpokoaren artean, nazioarteko mailan, Lehen Mundu-Gerra (1914-1918) eta, oraindik modu argiago batez, Errusiako Iraultzakoan planteatutako nazionalitateen printzipioa nabarmetzen da, kasu batzuetan praktikara eraman zena, orduan berrantolatu baitzen Europako mapa geopolitikoa, lurralde batzuetan estatu berri batzuk sortuz. Europan ekialdera zein mendebaldera zabaltzen den nazio-mugimendu honek bere oihartzuna Euskal Herrian ere izango du, orduan haiztzen baitira hemen errebindikazio nazionalistak. EAJko ordezkari batzuek, modu sinbolikoan izango bada ere, 1918ko urriaren 15ean telegrama bat zuzentzen diote Wilson iparramerikar lehendakariari, Versailles-

(34) «Dentro de la Comunidad no existía una actitud “anti” contra el euskara. Tampoco se veía un gran trabajo a favor» (A. C. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 164).

(35) «También era parte integrante de nuestro ambiente la composición humana de nuestro grupo escolar: por procedencias familiares, podían connotarse mentalizaciones en la línea carlista, o en la bizkaitarra, o quizás en la liberal-centralista. En lo lingüístico éramos minoría los vascos-parlantes, aun contando a aquellos, no raros entonces, quienes procedentes de familias vasco-parlantes, habían abandonado ya el uso del euskera» (J. I. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 159).

(36) J. I. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna <prest.>, 1990, 162.

era, nazio bakoitzak bere etorkizuna erabakitzeke eskubidearen aldeko aldarrikapena eginez. Euforia nazionalistaren garaia zen hura, antza, euskal jesuiten artean ere bere eragina izan zuena.

Euskal Herrian, maila kulturalera etorrira, Oñatiko Eusko Ikaskuntzaren sorrera daukagu, hau ere urte berean gauzatzen dena, udako ikastaroetan, zeinetan lehen aldiz elkartuko baitira pentsakeraz eta politikaz joera desberdinekoak diren Iparraldeko zein Hegoaldeko euskaltzaleak euskal kulturaren eta euskararen aldeko proiektu komun baten inguruan, nahiz eta orduan ere, egiazki euskaltzaleak izan, karlista eta maurista gutxi batzuen alboan, gehienak EAJko nazionalistak izango diren. Komunitate erlijiosoen aldetik, kaputxinoekin batera, jesuitak dira bazkide gisa gehien babesten dutenak, zehazki Donostia, Azpeitia, Tuteran, Deustu eta Orduñako etxeak (Estornes Zubizarreta, 1983, 54). Erakunde honen zuzeneko emaitza goiztiarra da, halaber, Euskaltzaindiaren gorputzea ere, eta haste-hastetik euskaltzain izendatua izango da aita Erraimun Olabide gazteitar euskaldunberria, ordurako hainbat lan burutuak zituena, bereziki itzulpenetan, besteak beste, *Kisto'ren antz-bidea* eta *Giza-soiña*. Jesuitek bazuten, beraz, Lagundiari ohorea zekarkion norbait erakunde berri honetan sartuta. Horregatik, European nazio-eskubideak aldarrikatu zirelako eta, aldi bertsuan, Euskal Herrian kultur eta hizkuntz erakunde berri horiek sortu eta bideratu zirelako, kanpo-eragin honi esker, hain zuzen, euskaltzaletasuna jesuiten pedagogian zein apostolutzan areagotuz etorriko da euskararen gizarte-ospea handitzen joan ahala.

Barruko faktoreei dagokionez, Gaztelako eta Leon-go probintzien arteko banantzea da guztiz aipatu beharrekoa, hau ere 1918ko martxoaren 12an gertatzen dena, Orixe Carrión de los Condes-en laugarren zigor-urtea egiten ari zela, hain zuzen. Banantze hartatik Aragoi eta Gaztelako probintziak sortu baitziren, hemengo gehienak euskaldunak izaki, euskarak ere gero eta babes gehiago izango du maila instituzionalean. Aita Lopetegi historialariak (1990, 104) dioenez, erabaki honek euskaltzaletasunean bere eragina izan zuen, zeren, nahiz eta Gaztelako probintzia Espainia osoan zehar banatua egon eta berdin Hego Amerikan (37), ez izenez, baina bai gertatzez, euskal probintzia bihurtu baitzen, gehienak –gutzizko kopuruaren bostetik lau–, euskaldunak zirelako. Eta honek, jakina, gazte nahiz zaharren ikuspegi-aldaketa nabarmena ekarri zuen, baina, bere ustez, barruan kutsu politikorik ez zeramana. Lekuko honentzat, geroago aipatuko den *Ami vasco* liburuxkoaren inguruan gertatutakoa, adibidez, diziplina-arazo bat besterik ez zen izan –isilpeko zabalkundea-

(37) Beraz, 1918ko banaketa honetan bi probintzian antolatzen dira jesuitak: batetik Gaztelakoa deituan, hemen sartzen direlarik, penintsulari dagokionez, Euskal Probintziak, Nafarroa, Burgos, Logroño, Soria, Segovia, Avila, gehi Kanariar Irlak, gehi Kolonbia, (Venezuela, Panama eta Txinako etxeak; bestetik, Aragoiko (probintzia jesuitikoan, penintsulan Alikante, Katalunia, Aragoi, Valentzia eta Balearrak, gehi Bonbay-ko etxeak eta Filipinetakoak (*Catalogus provinciae Castellanae*, Oniae, 1919).

ri zegokiona, alegia-, ez inola ere ideologi mailako zentsura-neurriaren ondorio bat (38).

Probintzien arteko banantzearen ondotik eta seguru asko honi lotuta, zuzenean Erromatik datorren jokabide berria da aipatzekoa, (euskararen aldekoa suertatzen dena. Izan ere, aita Pietro Boetto bisitatzailak 1921ean Gaztelako probintziara egindako ikustaldian euskararen sustapenari babes ofiziala ematen dio, urrats garrantzitsua benetan, euskara bertako hizkuntza dela idazten baitu bere Oroitza-Txostenean. Nolahani ere, euskararen tradizioa ez zegoen erabat etenda euskal probintzietan, *Jesus'en Biotzaren Deya* aldizkaria, adibidez, Bilbon argitaratzen baita jadanik 1917an hasita, arestian aipatutako gertaera horiek baino urtebete lehenago.

Bi gertakari horien ondorio bezala, jesuitek beren euskaltzaletasunaren eboluzioa barrutik begiratuta azaltzen duten ikuspegiaren arabera, euskarak bazuen bere onarpena 1920ko hamarkada-hasieran, nolabait esateko ofizialtzat har zitekeena. Honen froga da euskal akademiak egoera berri horretan botatzen dituela bere sustraiak eta izaera instituzionala hartzen duela, bi ikasturte lehenago Oñan Loiolan baino. Han Orixe izango da, hain zuzen, euskal akademiaren lehen prefektua, zeina 1920-1921 ikasturtearen barruan finkatzen baita, berak Teologiako lehen urtea egiten duen urtean. Handik bi urtera, 1922-1923 ikasturtean, ezarriko da Loiolan, aita Frantzisko Apalategi buru dela.

Arestian aztertutako testuinguru horren barruan, bi euskal akademia horien sorrerak badu bere esanahi berezia, eta da, urteroko Gaztelako probintziako Katalogo Ofizialean agertzen den bezala, ohiko hizkuntza klasikoei –zehazkiago esanda, greziera, latina eta hebraierari–, ematen zitzaizela erabateko garrantzia eta hizkuntza modernoak, gizartean eta mundu zientifikoan eragin gehien zutenak, osagarriak baino ez zirela. Honela, Oñan euskal akademia ezartzen den ikasturtean, artean ikasle teologoak ziren alemana, ingelesa, frantsesa eta txineraren akademiak zuzentzen zituztenak. Lauaxetaren Loiolako egonaldian, aldiz, irakasle adituak aurkitzen ditugu horien buru: Errandonea ingelesarena, Dionisio Goikoetxea frantsesarena, lehenik Mendizabal eta gero Estefania alemanarena, etab. Euskara bertakoa delako eta apostoladutzarako beharrezkoa, xede espezifiko horri erantzuteko sortu omen zen euskal akademia, hots, euskaldunentzat, sermoiak euskaraz egoki egiteko presta zitezten (39).

(38) «Muchos lo atribuían a política (hemen probintziak banantzearen ondoko giroaz ari da), pero poco a poco se fue imponiendo el buen sentido, y no hubo choques ni incidentes especiales ni en Oña ni en Loyola, aunque aún hubiera cierta rigidez de criterio para permitir la lectura de determinados libros. Esto hizo que el P. Joaquín Zaitegui, por ej., tuviera alguna dificultad poco después con el P. Ignacio Errandonea, que era el Ministro o Director de los Retóricos en Loyola, pero no tanto por la ideología del libro de un capuchino navarro, cuanto por la falta de disciplina de hacer circular clandestinamente tal libro entre sus compañeros» (Lopetegi, in Patxi Altuna <prest.>, 1990, 102).

(39) «Y los que lo cultivaban era “para predicar”. Es decir, el idioma en sí no valía la pena de ser estudiado» (A. A. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 168).

Baina horretarako eta gehiagorako ere bazen akademia hori, ikasle gazte haienztzat bederen, bai, hauen asmoa, zinezkoa eta sakona, kultura greko-latinoa euskaraz ematea baitzen, horien geroko emaitzek erakusten duten bezala.

Aita P. Boettok Loiolako bere ikustaldia egin eta hurrengo urtean izendatzen dute Loiolan euskal akademiaren lehendakari aita Apalategi historialari aipatua, donostiarra, Xabier Zubiri filosofoaren osaba, probintzien arteko banantzea burutzean Valladolid-eko ikastetxetik etorri zena. Bera izango da irakasleen artean, ikasle gazteengandik hurbil bizi eta euskaltzaletasuna kutsatuko diena. Historia unibertsala eta Espainiakoa irakasten zituen, Artearen historia eta Aritmetikaren hastapenak. Horretaz aparte, bibliotekaria era bazen. Euskal akademia zenbait urtez –1926. urtea arte bederen bai–, zuzendu zuen eta bertan euskal aditza azaltzen eta eskola-ariketa batzuk egiten jardun zuen, behar bezala erabilia izan zedin. Bere eginkizun honetan aita Olabidek lagundu zion, ordurako landua baitzuen berak (*nor*, *nor-nori*, *nor-nork* eta *nor-norinork* eskema laukoitza, gero, zerbait aldatuta, Patxi Kortak hobetu eta argitaratu zuena Oñako egonaldian (Altuna, 1990, 23). Hemen oparoa izan zen euskal akademia honen emaitza, 1930ean Uranga jesuitak Donostian emandako hitzaldi batean azaltzen duen bezala (40).

Nolanahi ere, Loiolako euskal akademiaren sorreraz, izaeraz eta taldeki-deez denetarik irakurtzen baita, komeni da ohar batzuk egitea. Pako Sudupek, Iñaki Goenaga Alberdiri egindako elkarrizketa batean oinarrituta, euskal akademiaren sorrera 1923an kokatzen du, zeina, gainera, ikasle-talde batek gidatzen baitu, Jokin Zaitegi buru eta Andima Ibinagabeitia idazkari direla (41). Gotzon Garatek (42) ere, ildo bertsutik, juniorrek sortu zutela, dio, aita Apalategi zuzendari eta aita Estefania laguntzaile zituztela. Baliteke hala izatea, ikasle euskaltzaleek beren aktibismo militantearekin protagonismoa izatea, alegia; baina ezin ukatuko da, lehendakariaren babes ofizialaz gain, honen irakasle-lana ere, goian aipatu dena. Horretaz gain, osoki euskaltzale izaki, aita Apalategi ikasleei beti euskaraz egiten zien horietakoa zen, nola eta haiekien elkartzean erdaldunen bat ez zen tartekatzen. Euskal Herriaren egoera politi-

(40) Oña-ko jesuita batek Donostian 1930ean Bitor Garitaonaindiari egindako omenaldian adierazten duen bezala, martxan jarria daukate «Euskal-Ele-Bazkuna» deitua. Oña-ko Joseba Uranga jesuitak Elkarte horren berri eman zuen Donostian 1930eko apirilaren 23an, Bitor Garitaonaindiaren omenez irakurritako hitzaldian. Garai hartan, Oña-ko Ikastetxe Nagusian 270 jesuita bizi ziren, ikastera lurralde desberdinetatik etorriak, hala nola: Kolombia, Venezuela, Peru, Argentina, Estatu Batuetatik. Gehienak, hala ere, Penintsulakoak dira eta, hemen, batez ere, Euskal Herrikoak. Astero bi aldiz batzartzen dira, noberak egindako lanak aztertzeko. Lanerako liburutegi hornitua daukate, baita euskarazkoa ere. Zortzi euskal aldizkari hartzen dituzte («Oña'ko Euskal-Ele-Bazkuna», *Euskal-Esnalea*, 317, 1930, 85-90).

(41) «Euskal Akademiak antolatua zuten Loiolako apaizgaitegian, hortxe 1923-1926 urteetan, Jokin Zaitegi buru, Andima Ibinagabeitia idazkari esango dugu, Plazido Mujika, Argarate, Sarobe, Lauaxeta, Korta anaiak eta Iñaki Goenagak-eta» (Sudupe, (2005).

(42) «Apalategi zuzendari zutela eta Estefania laguntzaile, 1923ana Academia Vasca sortu zuten juniorrek. Euskara lantzeko elkartearen» (Garate, 2003, 12).

koaz nahiz kulturalaz, bereziki Euskal Ikaskuntzak egiten zuenaz, ongi jabe-tua omen zegoen eta erakunde horretako pertsonaia askoren bisitak izaten omen zituen. Jakina, gero ikasleei kontaktzen zien.

Nahiz irakaslea ez izan, aita Apalategirekin ondoan jarri beharrekoa da aita Olabide ere, beste eginkizun jakinik gabe, Itun Zaharra itzultzen ari zena. Euskaltzale biek oso harreman onak zituzten, euskal kulturaz ederki jantzita zeuden, eta elkarrekin joaten ziren paseatzera. Euskararen kontuan bezala ikasketetan ikasle gazte haiek asko ikasi omen zuten haien lan isilari esker, haiengandik datuak, aholkuak eta erraztasunak jasoz (Lopetegi, 103-104). Politikan zein joetarakoak ziren zehazten ez bada ere, esan beharrik ez da biak zirela errotik euskaltzaleak.

Euskal akademia honen inguruan ibilitako ikasle-taldekiek izenak ere iturri askotan agertu izan dira: Zaitegi, Andima, Lauaxeta, Mujika, Argarate, Sagastune, Lasa, Larrañaga, Sarobe, Patxi eta Felix Korta anaiak, Joxe Goenaga eta bere anaia Iñaki. Baziren beste euskaldun batzuk, Lopetegiren (1990, 101) kasuan bezala, noizbehinka bakarrik joaten zirenak, ikasleak beste hizkuntza modernoak, hala nola alemana, ingelesa eta frantsesa ikastera bultzatzen omen zituelako aita Errandonea ikasketa-buruak. Izan zen bere burua elkarrekin horretatik kanpo ikusi zuenik ere, euskaraz ez zekielako (43). Baina kontaktuz hau euskal akademiak Beljikan –filosofo eta teologoekin Marneffe-n Jokin Zaitegiren gidaritzapean (44) eta juniorrekin Tournai-n Estefaniaren ardurapean (45)–, funtzionatu zuen gerra aurreko epealdiari (1933-37) dagokiona da, desegin ere orduantxe desegin baitzen betiko.

(43) «Como te decía, de la Academia Vasca (así se llamaba, y yo me sentía rechazado...)» (I. A. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 169).

(44) «En todo caso, los de de mi generación (1924-36?) (gozamos de la batalla ganada por aquel grupo de jóvenes jesuitas que desde Loyola hasta Marneffe (Bélgica) llevaron bien enhiesta la bandera del euskera. Y nosotros, después de Tournai, donde terminamos la Retórica y las Ciencias, pudimos seguir fomentando los estudios euskéricos en tiempo de Filosofía. Con el mismo Zaitegi estudiamos el Mireio de Federico Mistral, traducido al euskera por Orixe y con las notas aclaratorias d preparadas por el P. Raimundo Argarate. Y también seguimos con nuestras homilías en euskera. Y durante el recreo de la noche charlábamos un buen rato en nuestro millenario idioma. Todo se nos hizo fácil gracias al P. José Aguirre-Ceciaga que, de Rector en Tournai, pasó a serlo en Marneffe. Y también por la actividad desplegada por el P. Estefanía» (A. C. lekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 166).

(45) «Por lo que hace al P. Estefanía y a su influencia directa en la formación vasca de los juniore de la época de Tournai, hemos de añadir a lo ya dicho que, cuando en 1933 se crea junto a la ya instituida Acaemia Vasca una de Oratoria vasca, es el propio P. Estefanía quien la dirige y, según atestigua un junior de aquella época, “con él teníamos los domingo homilía en euskera, ejercicio de redacción y lectura de los trabajos”» (Altuna, 1990, 24). A. C. lekukoak honela deskribatzen du aita-Estefaniak irakasle eta euskaltzale gisa Tournai-n egindako lana: «Creo que el gran cambio vino a la llegada de la República y al encontrarnos den Tournai (Bélgica), sobre todo durante el Rectorado del injustamente desterrado y olvidado durangués, Padre José Aguirre-Ceciaga. Entonces comenzamos a estudiar el *Euskel-aditza* según los paradigmas publicados en Oña por el P. Patxi Korta. Las homilías las componíamos y “echábamos” en euskera. En el

Ezagunak dira horien idazlanak, ez guztiak maila berekoak, baina bai, euskal kultura landuaren historiari dagokionez bederen, epealdi berri bati hasiera ematen diotenak. Bere aitzindari zuzenekoak Orixek eta Olabide izan zituen Lauaxetaren garaiko ikasle-talde hau hasiera hartan aski homogeneoa izan zen, errotik euskaltzalea, eta guztiak ekin zioten euskal kultura igoa lantzeari. Gerora, ordea, batean destinoak zirela eta bestean erbesteratze bortxatuak, hasierako taldeari asko kostatuko zaio berrantolatzea. Gerra ostean horietako batzuk Jokin Zaitetik bereganatuko ditu Guatemalako bere aldizkarian.

Irakaskuntzaren mundutik aparte, apaiz jesuita euskaltzaleen artean, bertako sermoilariak dauzkagu. Loiolako komunitatean, dezente ziren apostoladutzarako izendaduta zeudenak, herriz herri euskaraz sermoiak egiten edota gogo-jardunak ematen, 1920ko hamarkada-hasiera hartan: Bernardo Egaña markinarra, Rufino Berristain azpeitiarra, Eusebio Huarte, Migel Iriarte, Franzisko Lapeira, Joan Laspiur, Jose Antonio Laskibar eta Jorge Agirre. Aita zegamar hau 1925ean etorri zen destinatuta Loiolara, baina lehenago ere Deustutik noizbehinka etortzen zen Loiolako etxera, Azpeitia, Azkoitia eta inguruko herrietan garizumako sermoiak egitera. Aita Lopetegik Biktoriano Huitzi, Bizente Alkorta eta Migel Aizpuru ere aipatzen ditu, baina hauen izenak ez dotoz 1921-1926 epealdiari dagokion probintziako Katalogoan. Hauen garaiko ikasle lekukoek beren iritziak ematen dituzte euskal sermoilarien gainean. Aita Lopetegiri ((1990, 100) hizlari onak iruditzen zitzaizkion Laskibar, Huarte, Agirre, Alkorta, Lapeira, Laspiur eta. Beste batzuen ustez, ordea, orduko sermoilariak, hizlari onak ziren arren, ez zioten hizkuntza berritzeari ekin, aita Huarteren kasuan izan ezik, eta honek ere maila batean. Alderdi honetatik begiratuta, aita Iñaki Goenagaren iritzia biziki zorrotza da: «Lehen sermoilariak-eta, egunduko astakeriak esaten zitiztean euskaraz, ume-umetan sartu ikastetxeetan, pasatu ez dakit zenbat urte euskara entzun ere egin gabe, eta etxeko euskara atzanduarekin gero euskaraz sermoiak egitera bidaltzen zitiztean; nola egingo zitean ba ondo euskaraz!» (46). Nohanahi ere, horien euskara-erabilera nolabaitekoa izanda ere, horien ikasleenganako eraginaz ari baikara, esan behar da, orduko sistemaren arabera irakaskuntzari lotuak ez zeudenez gero, apenas zutela harremanik ikasleekin (Lopetegi; 1990, 105) eta haien eragina ere, ondorioz, ezin izan zitekeela hainbestekoa.

Azkenik, *Jesus'en Biotzaren Deya* aldizkaria ezin da utzi aipatu gabe, Bilbon argitaratzen zena 1917. urteaz geroztik. Orixek ere hor eskaini zituen bere lehen lantxoak eta junior gazte hauek ere beren lankidetzat hortxe emanez se-

curso 1932-1933, en Tournai, fue nombrado profesor de oratoria vasca el P. Estefanía. Y sobre todo en las "Tertulias" de Navidad, hicimos alguna representación para los euskaldunes (...) Ciertamente las circunstancias que a nosotros nos rodearon no eran las mismas que se dieron en tiempo de los Argarate, Zaitegi, Kortas, etc., cuando ellos estaban de juniors en Loyola. El ambiente predominante era el de la latino-filia y griego-filia. Acaba de llegar de Inglaterra el P. Ignacio Errandonea...» (Patxi Altuna [prest.], 1990, 165).

(46) Pako Sodupe aipatua (2005).

gituko dute. Aldizkari hori zuzentzen zuten Gorka Agirre eta Peli Areitioeren Berri On bateratua eta horrelako batzuk kenduta, («aldizkaria osorik geuk gazteok idatzi izan genuen amar urtetan-edo», hots, 1926-1937 epealdian zehar, dio Jokin Zaitegik (1974, 8). Aldizkariko orrialdeak ordena kronologikoaren arabera pasatuz, jadanik ezagunak zaizkigun hainbat izen agertzen dira: Argarate, Udalaizpe (Zaitegi), M. M. Zubiaga, Joaristi, Andima, Sistiya (Iñaki Goenaga), Abelegi'ko Patxi (P. Etxeberria), Sarobe, Mantzisor, eta ezizenez datozten beste hainbat sinadura. Urkiagaren izena ere hortxe dator, Zaitegiren ondoan, Basaraz bigarren abizenarekin. Hainbat artikulu eta olerki eman zituen hor argitaratu, Maragall-en eta olerki klasiko batzuen itzulpenak barne.

Ikasle gazte hauen orduko olerkien kalitateaz bere iritzia ematera ausartzen denik ere bada. P. E. lekukoari –seguru asko Patxi Etxeberria da izen-abizen horien laburduran ezkututzen den hori–, Loiolan nahiz Marneffe-n egindako poesiak, batzuenak salbu, aski maskalak iruditzen zaizkio: «... junior esaten genienek euskal ekiñaldiak eskeintzen zizkiguten, eta gu ere aien entzuera jeisten giñan. Nik orain ez dakit aien euskal ariketak Estefania'k zuzentzen ote ziztuan, ala Egibar'ek, ala Areitio'k, eta neri aien olerkiak iñolaere ez zitzaizkidan biotzeraño jeisten. Ni beste nonbaitetik nentorren, euskal arazoetan beintzat. Olerkiak mamiz eta joskeraz eta ernal-bulkoz bikañak zitezken eta ortan ez naiz sartzen, bañan euskera aldetik nik oso maxkaltzat artzen nituan. Gero ere Marneffe'n alaxe iruditzen neri, an ordurako olerkari onak izan arren: Zaitegi, Argarate, Goenaga Iñaki, Ibinagabeitia, Arin Gotzon eta beste gehiago ere bai. Irure berriz ez makalena. Guztiak Olabide'ren itzalpean zebiltzala? Baietz esango al dizut? Orduan ordean olakorik ez zitzaidan bururatzen» (Altuna, 1990, 169). Aipu honen esanahia hobeto ulertuko da, baldin jarraian esaten bada apaiz jesuita hau Urretxuko Poesi Lehiaketan (1933) «Bost lore» poemarekin saritua izan zela, populismoaren joera indartzen zihoan garai postkultista hartan, zeinetan Aitzolek, ahozko literaturatik hurbil, euskal estetikan oinarritutakoari ematen baitio lehenetsuna. Datu adierazgarria hau ere.

P. E. lekukoak dakarrenaren harian, Lauaxeta bezalako ikasle gazteak, euskara-ereduari dagokionez, bi tradizioen aurrean aurkitzen dira. Olabideren itzulpen-lana Larramendi baten jarraipen gisa begiratzen den bitartean –teknizismoari eta purismoari aski lotua, alegia–, sermoilarietak gehiago du Mendiburu eta Kardaberaz aho-hizkuntzatik, freskoagoa eta dotoregoa da (Altuna, 1990, 159). P. E. lekukoari iruditzen zaionez, hain zuzen, Olabideren euskara-eredua da garai honetako ikasle euskaltzaleen artean nagusitzen dena (Altuna, 1990, 169), berak «maxkaltzat» daukana. Tradizio klasikoan izen handikoak diren arren Larramendi, Mendiburu, Larramendi, Kardaberatz eta, (hurbilekonen artean, Loiolako gazte askorentzat Olabide izango da euskararen eredu. Gazteiztar jakintsuak zernolako eragina izan zuen galderari, honela erantzuten dio J. Zaitegik: «Bai, 1921.etik aurrera Loiolan egon zen Olabide. Baina, beste galdera batetan garbi gelditu ahal izan denez, Olabide ez zen gudan euskaltzaleatasunaren zuzia biztu zuena. Dena dela, urteak eman eta eredutzat hartu genuen josulagun jakintsu hura.

Kontutan izan: 1918.an Eusko Ikaskuntzak sorturiko Euskaltzaindian lehen euskaltzainetakoa genuen aita Olabide. Nolanahi ere, hamabost urterekin ezin genezakeen bereiz nahia errealitatek eta garai hartan gizon bitxi bezala hartzen genuen Olabide. Gizon jakintsu zela, bai, ba genekien baina kontzientziarik ezak ez zigun bere mailan aztertzea uzten. Izan ere, ez zuen gurekin harreman zuzenik euki. Olabideren idazkietan asko ta asko ikasi dugu gure belaunaldikoek. Aurreko josulagunen artean Mendiburu bakarrik izango da gehiena euskaraz idatzi duena. Beranduxeago, eta guztion gainetik, Olabide» (47). Orixek berak ere, euskara-mota arras bestelakoa landuko duen arren, Olabideren defentsa gaitza egiten du. Zaitegik, eskerronez, Olabideri ale monografiko bat eskainiko dio gerora *Euzko-Gogoa*-n (48). Euskara-eredu hori izango da, hain zuzen, Koldo Mitxelena zorrozki kritikatu duena *Egan*-en.

6. LOIOLAKO IKASLE EUSKALTZALEEN SUSTRAIAK

Ikasle horiei nondik zetorkien euskaltzaletasuna, etxetik ala Lagundian sortu zitzaien? Eta zeren edo noren eraginez? Eta Lauaxeta noiz euskaltzaletu zen?

Galdera hauen inguruan azalpen desberdinak eman izan dira, batzuetan kontrajarriak izanik ere, alde z bederen osagarriak izan litezkeenak.

Hasteko, Jokin Zaitegik (1974, 6-7) dakarrenez, aita Ibero kaputxinoaren *Ami vasco* liburuxkoa izan zen Loiolan 1924an Junioratuan aurkitzen zen ikasle-talde aski handia euskaltzaletu zuena: «Kaputxino ospatsu batek idatzitako liburuxka bat irakurri genuen euskaldunei buruz: eta gure buruetaz iabe egin zen euskal-gaia. Leenik Ibinagabeitiatar Andima-k eta biok irakurri genuen. Aurten (1974ean) 50 urte bete dira: Loiola atzekaldeko galbani-iturri bazterrean eseri ginen udako arratsalde batetan biok: irakurri-ala, auxe esan nion gure Andima zenari: gu geu euskaldun gara, izan ere, ta euskera ikasi egin bear dugu (49). Egia esateko, ezkenuen euskera aazturik erabat, galduxe bai-zik. Liburuxka ura izan ezik, eztakit euskaldun bezala irauango ote genukeen. Euskaldunen artean zabaldu genuen ixilpean. Tarteko ziren Urkiaga, geroko Lauaxeta, Goenaga-tar Iñaki, gero Schiller-en Wilhelm Tell euskeratu zuena, Mujika, geroko euskal-iztegile bikaina, Larrañaga, Karakas-ko Andima Ibina-

(47) Velez de Mendizabalek aipatua (1981, 37).

(48) *Euzko-Gogoa*, iraila-gabonila, 1958.

(49) Pasadizo honen berri ematean, beste bertsio bat ematen du Pako Sodupe (1997, 6), dioena nondik hartua duen esan gabe: «Andima eta Zaitegirentzat, behiala Pablorentzat Damasko izandakoa Txalintxo mendiska bilakatu zen. Zati bat Azkoitiarena eta bestea Azpeitiarena duen mendí horretara txango joaki –nor ote zen hirugarren nobizioa?– Ami vasco irakurri zuten, eta harrezkero bestelako begiez begiratu zioten elkarri, eta geroztik garbi izan zuten zein zen euren aberria, ez jesuitetan irakasten zieten baizik Euskadi». Hemen beste leku bat aipatzen da, baita beste hirugarren lagun bat ere.

gabeitia saria leenik irabazi zuen Azkoiti-ko semea, Argarate, Urretxu-ko seme den Euskal-idazle eta olerkari zoragarria: orren lan eder batzu euskal-langilei buruz Goatemala-ko *Euzko-Gogoan* argitarazi nituen. Sarobe, Lesaka-koa, Estrabon-i buruz azterketa sakona eman zuena. Martikorena, emengo azkengerratean Kapellau ari zelarik il zuten Betelu-ko semea. Azpeiti-ko Korta anaiak, Gaztelumendi, geroko eliz-izlari ospatsua. Gutarteko zen Zubiaga, *Zorion-bidea* liburu zoragarria argitaratu-berri duena ta gerraondoko euskal-izlaririk maitatuena ta zuzenena, nik uste. Azken onek liburuxka au irakurri zue-nik enaiz gogoratzen, egia esateko, baina, gu baino urtebete aurreratuagokoa izan-arren, euskaltzaletasunean iritzi berdineko ginen». Hemezortzi laguneko talde horretan, denak Junioratuko ikaskideak ziren, erdiak urte horretan Erretorikako lehen urtea egiten ari zirenak, hauen artean Andima Ibinagabeitia, Plazido Mujika, Esteban Urkiaga eta Jokin Zaitegi bera, eta beste erdiak, Erretorikako bigarren urtea eta Humanitateak egiten ari zirenak.

Liburu miragarri hori nondik eta nola agertu zen haien eskuetan? Orduko lekuko guztiak ez datoz bat iritzietan. Batzuek diote Andima Ibinagabeitiaren amak sartu zuela Loiolan semeari egindako ikustaldi batean (50); beste batzuek, berriz, aita Apalategi bibliotekariaren laguntzaile izaki, Sagastune izan zela isilpean Liburutegi nagusitik atera zuena (51). Kontua da, eskuz esku ezkutuan zebilen liburu horren berri aita Errandonea ikasketa-buruarengana iritsi zenean, honek estu hartu zuena Jokin Zaitegi izan zela. Honek (1974, 6-7), orduko gertakaria gogoratuz, irakasle gisa hainbeste goratzen zuen apaiz jesuita ospetsu honi buruzko iritzi orokor hau eskaintzen du pasarte honetan: «Arkitu genuen leengo oztopoa gure arduraduna izan genuen, Errandonea gure latin eta eladera irakaslea, alegia. Eztut esker txarreko gizon izan nai. Alare, egiari berea zor diot: ezkenuen arengan elkarrekiko begirunerik arkitu. Salartari-aginpidea zeraman, eta liburuxka ura atzeman zuen: errudun neu egin ninduen. Ark esan zizkidan astakeriek negar onik eragin zidaten: liburuxka ura zela-ta, ogen larririk egin nuela ta abar. Berak uste etzezaken bidez nere burua xuritu aal izan nion, erantzukizun osoa neuk artuta. Errandonea lau erataria ezagutu nuen: leenik euskeraren aurkako amorratua, Oxford-etik etorri berri zenekoan. Gero, errepublikaren garaiean, euskeraren eta euskaldunen arteko gertatu zen. Garai ontan Marneffe-ra etorri, dei egin eta parkeske egin zorionka erabili ninduen, Antigone euskeratu ta argitarazi nuela-ta. Elkarrekin izan genuen burutu-ezina inoren errurik gabe gerta zitekela-ta parkeske egin zidan, eta artuta nuen bidea barrena iarraitzeko. Gertatu bear etzitzaigun zoritxarra euskaldunei gertatzerakoan, *Razón y Fé*-n euskaldunen aurka ixuri ziren irainen erantzukizuna izan zezakeen berak, Errandonea bera baitzen aldizkari aren zuzendari. Azkenik, Madrider utzi ta berriro Donostiratu zenean il arte euskeraren eta euskaldunen aldeko iarri omen zen bearrik. Orrelako gizonak eguz-

(50) Hala dio Iñaki Goenagak, orduan lekuko zuzena izandakoak bere elkarrizketan (Sudupe, 2005).

(51) Altuna, Patxi [prest.], 1990, 23.

kia nora, zapia arakoak omen dira gure erritarren ustez». Beraz, oportunitasaren arabera, batean kontrako, bestean aldeko. Ez hotz eta ez bero. Euskal esakerak dioen bezala, «eguzkia nora, hara zapia». Beste batzuek, azkenik, aita Errandonearen jokabide horretan, ez preseski euskal nazionalismoaren kontrako jarrera, erlijioso bizitzako diziplina-arazo soil bat baino ez bide dute ikusiko (52). Hauek, bada, Zaitegiri egotzen diote liburutxo hori lagunen artean zabaldu izanaren errua.

Baina lehen aipatutako ikaskide horiek guztiak batera euskaltzaletu al ziren, eta euskaltzaletu, hain zuzen, *Ami vasco* liburuaren irakurketa soilari esker? (Eta, zehazkiago esanda, noiztikoa da Lauaxetaren euskaltzaletzea?)

Hor ere iritzi desberdinak daudenez, erantzun zehaztuak ematera behartzen gaitu. Esan izan da Lauaxeta Junioratuan egin zela euskaltzale, batez ere, Jokin Zaitegiren eraginez (Garate, 2003, 13). Ikaskide izan zuen Plazido Mujikaren (1982, 29) azalpena askoz ere zehatzagoa da eta, itxura batean, baita Lauaxeta poetaren izaera aldakorrari egokiago erantzuten diona ere: «Azkar azkarra etzen –dio–. Nere ustez mito bat egiten ari dira. Hoiiek biak, egia esateko, ez Zaitegi ez Lauaxeta etziren euskaltzaleak etorri zirenean. Hemen euskaltzaletu ziren. Biak ziren erdalzaleak. Gero, gainera Lauaxetak boladak izaten zituen. Euskaltzale sutsua batzutan ta bestetan epeldu. Zaitegi ez. Zaitegi euskaltzaletu eta gero sutsuago, jo ta ke». Patxi Altunaren iritzia ere ildo beretik doa eta, zehazki Zaitegi eta Lauaxetaren euskaltzaletzeari dagokionez, (nolabaiteko eboluzio bat ezartzen du horien Loiolako epealdian. Zalantzarik ez da Andimari familiatik zertokiola euskaltzaletasunaren garra. Badirudi, hasiera batean, Zaitegi eta Lauaxeta euskararen aurrean txepelduta bezala geratu zirela, hotz bezala, gaztelaniazko poesiaren eta literatura orokorraren distirak lilutatuta. Euskal literaturak geroago bereganatuko ditu, lehenago Zaitegi Lauaxeta baino, eta betiko (53). Harritzekoa

(52) Honela dio, adibidez, A. C lekukoak: «Y dista mucho de la actitud que le atribuye Jokin Zaitegi, más, según mi opinión, por razones de orden disciplinar de vida religiosa, que por ninguna otra razón en el asunto del libro que hizo correr entre sus compañeros» (Patxi Altuna [prest.], 1990, 165-166). (Esanak gara aita Lopetegirentzat ere Zaitegiri Errandonearekin gertatua diziplina-arazo bat besterik ez zela izan, ez inola ere zentsura-neurri bat.

(53) «En los tres o cuatro años que el P. Apalategui dirigió la academia tuvo un puñado de discípulos, tales como Ramón Argarate, Guillermo Larrañaga, Plácido Múgica, etc. Por lo que hace a los Ibinagabeitia, Zaitegui y Lauaxeta de los cursos que van de 1923 a 1926, los tres años de su juniorado, los pareceres están divididos. Mientras ninguno de los coetáneos pone en duda el temprano entusiasmo y dedicación al euskara del primero de ellos, de claros antecedentes nacionalistas en la familia, no pocos se muestran reticentes y aun contrarios al papel impulsor de tales aficiones y al protagonismo que Zaitegui se atribuye, y se declaran claramente unánimes en cuanto a la apatía que mostrara Lauaxeta en el primer momento. Según estos testimonios, uno y otro quedaron al principio deslumbrados y aun hechizados por la belleza sin par de la poesía castellana y literatura en general, mostrándose en cambio un tanto indiferentes ante lo euskérico, y sólo más tarde se dejaron ilusionar por la lengua y literatura vascas, antes en cualquier caso Zaitegui que Lauaxeta. Su «conversión» data de todos modos de la época de Loyola, y tuvo en ello no pequeña parte, sobre todo en el caso de Zaitegui, la lectura del libro *Ami vasco* («Biografía», in Patxi Altuna [prest.], 1990, 23).

ere ez da erdal literaturak liluratuta uztea, ez gutxi, agian, atzerritik etorritako irakasle berriek eskainitako (mundu-literatura zabal bezain oparoaren aurrean.

Dena den, azken irakurketa honen arabera, Jokin Zaitegik bere buruari ematen dion protagonismo-irudia zerbait erlatibizatua geratzen bada ere, haren geroko ibilbideak garbi erakusten du bera izan dela jesuiten eskolaren zutabe nagusia. Bestalde, Lauaxetari buruz eman den azalpena ere ezin da erabatekotzat hartu, zeren (egileak berak, («Kirikiño» artikulua aipatuan, Durangon ikasten zegoenean Mañarira egindako bisitaren berri ematen baitu, Loiolara etorri aurreko urtean egin bide zuena. Ordurako, bada, euskaltzaletasunaren hazia ereina zeukan gogoan.

7. NAGUSIEN EUSKARAGANAKO JARRERA

Lehen, Loiolako euskal giroaz jardutean, kolore guztietako ikuspegiak zeudela esan da. Lekuko bat, orokorrean probintzian eta zehazkiago irakasle-taldekoen artean, euskaldungoari buruz ikuspegi desberdinak zeudelakoan dago: «Sobre este grupo operaban las diversas mentalidades dentro de la Provincia de Castilla, que nosotros, desde nuestro estrecho ángulo, podíamos en realidad captar. Quizás existían diferencias en nuestro equipo profesoral... Sabíamos de diferencias en Deusto en tiempos del P. Leza. Nuestro P. Garmendía hablaba con fuerza en toda referencia a la mentalización política de nuestra provincia» (54). Zuhurtzia handiz dio hori, bere esaldian «agian» bat tartekatuz eta aita Garmendiaren aitortzan oinarrituta. Aita Lopetegik (1990, 105) irmotasun gehiago erakusten du bere esanean: «Los superiores locales que conocimos por entonces en Loyola no eran entusiastas de estas medidas, pero cumplieron lo prescrito». Zaletuak izan gabe, agindua bederen bete egin behar. Zentzu horretan uler daiteke aita Bianchi errektoreak, oso erregezale izanda ere, euskaldunak euskaldunekin paseatzera joateko baimena eman izana ikasle gazteei, ez ordurarte bezala hiruko taldeak zozketaz osatuz.

Komunitateko agintaritzan nagusitzen zen jarrera politiko, ideologiko eta linguistikora hurbildu ahal izateko, egunerokotasunaren kutxan ahaztuta geratzen diren anekdota antzeko datu batzuk aipatuko ditut, Loiolako Egunkaririk jasota (55). Izan ere, komunitateko aita idazle on bat izan ohi zen kronistak zein gertakariri ematen zion garrantzia eta zein ezkutatzen zuen ikusiz gero, bertako bizitza ofizialean zein giro arnasten zen gutxi-asko atera daiteke.

Orokorrean komunitate-bizitzako egitarauan sartzen diren gauza xehe eta txikiez ari da Egunkari hau, ikasketa-orduek, elizkizunez, aisialdiez, jai-ospakizunez, aita jesuiten joan-etorriez, eta horrela. Noizbehinka, ordea, agertzen

(54) J. I. Iekukoaren aipua, in Patxi Altuna [prest.], 1990, 159-160.

(55) *Diarium Loiolae*, oct. 1919 – oct. 1951

dira ikasleen izen batzuk ere. Lauxetaz hauxe dio 1926ko apirilaren 11ko kronikak: asteartez, Donostiako «Hospital Militar»era eramaten dituztela Esteban Urquiaga, Francisco Ibiricu, Eduardo Alonso, Florentino Garcia de Andoin eta Iñarra anaiak. Azken hau, anaia laguntzailea, egun berean itzultzen da beldurtuta; Ibiricu hurrengo egunean; beste hiruak, berriz, 15ean daude bueltan. Antza, soldaduska kontua zela eta, eraman zituzten, gehiagorik gabe. Hurrengo aipamenak, 1926ko maiatzaren 11koak, boto-ematearekin du zerikusia: larunbatez aita espirituala Ramirez Espinosa Vargas eta maisuak «Zabale» baserri-ra joan zirela eta, hara joan aurretik, guztiek –kronistak berak barne–, Primo de Rivera-ren «Plebiscito nacional»aren aldeko botoa eman zutela, esaten da (56). Hemen, bai, garbiago ageri da beren aukera politiko-ideologikoaren nolakoa. «Zabale» baserria, jesuiten santutegitik kilometro t'erdira, Oñazko bidean, gaintxo batean aurkitzen dena da. Izanak gara ikusten eta oraindik ere zutik segitzen du, ez orduan zen bezala, eraberrituta baino. Handik ederki bisitzen da Azpeitiko bailara osoa (57).

Espainiako Errege-erreginek Loiolako komunitatera egin zuten bisita ere zehaztasun osoz kontatzen da. Gertakari honek, duen izaera ofizialagatik eta ematen zaion handitasunagatik, badu bere garrantzi berezia. Etxeko kronistak, «Adventus SS MM Regun Alf. XIII et Victoriae Eugeniae» izenpean, luze deskribatzen du 1926ko ekainaren 20an Alfonso XIII.a erregeak eta Victoria Eugenia erreginak Loiolara egindako bisita. Latinezko testutik itzultzen ditut egun hartako gorabeherak:

«Opor-eguna. Dena beti bezala. Arratsaldeko 4,30etan (ofizialetan; berez 3,30etan) ... [lerro bat osoa ezin da irakurri, janda dagoelako]... etorri ziren Ansolaga eta aita Oroa, eta Nagusi guztiek egin zieten ongietorria Erregeri automobiletik jaitsi zirenean. Handik Paliopcan sartu ziren Basilikan, «con los acordes de la marcha real» (58), eta han debozio handiz errezatu zuten; gure Erregek, batez ere, errege-maiestatearen itxura hartu zuen. «*Serva regem*» antifona eta «*Marcha de S. Ignacio*» (euskaraz) kantatu ondoren, Basilika bisitatu zuen eta berehala Etxe Saindua ikustera joan ziren. Han Sakristian «album» bat aurkeztu zieten gure errege-erregina txit agurgarriei, eta bertan

(56) «*Rustication ad Zabale. Adfuerunt P. Spiritualis Ramirez Espinosa Vasrgas et magistri. Ante rusticationem omnes votum "Plebiscito nacional" pro Primo de Rivera dedimus*» (Ibid.).

(57) Etxeko Egunkarian askotan aipatzen baita «*rusticatio ad/in Zabale*» (preposizioak bi modutara emanda), esan dezagun delako «Zabale» baserri hau Oñazko auzoan aurkitzen dela, Loiolako etxetik errepidez bi kilometro eta erdira edo; lehengo bidetik, oinez, gutxiago. Bi bizi-zakoa da, goian teiluan harrizko horma batez zatitua dagoena, sutearen kasuan erreketak ekidete-ko asmoz egina. Baserri hau 1890ean eraikitakoa da eta hiru solairu ditu: ikuilua, etxebizitza eta ganbara. Jesuitek, horren jabe egin zirenean, bere beharretara moldatzeko xedearekin berrikuntzako lan batzuk egin zituzten, hala nola zerbitzurako bigarren solairuan areto bat, baserriaren hormaz baliatuz frontoi bat, eta kapera txiki bat, bere bobeda eta guzti. Egun, baserri-lanetarako egokitua izan bada ere, lehengo berrikuntza haien aztarnak agerian daude, zehazki lurreko lauzak eta kaperako kontrahormak, frontoiko ezker paretako zarpeoa, eta abar.

(58) Honela dator jatorrizko testuan, kronistak, antza, latinez jartzeko zailtasunak zituelako.

lehenik gure erregeak ezarri zuen bere izena. Berdin erreginak ere. Errege-erreginaren ondoan zeuden «La Duquesa de Victoria», el «cuarto militar», armadako buruzagiez osatua, hauen artean aurkitzen zirelarik «el Duque de Grove», «General Berenguer», «Ministro de Gracia y Justicia», «Ministro de Guerra», «Duque de Miranda», «General de Marina» [hauek denak horrela gazteleraz emanda] eta, beharbada, beste norbait ere bai. Etxe osoa alderik alde ikusi zuten, aita Errektorea eta beste etxeetako Nagusiak gidari zituztela. Aita Espiritualaren gelan sartu ziren, eta hango gauzen txukuntasunaren handia miretsi zuten. Iritsi ziren –ra [...] (59), sartu ziren lehen gelan, eta pixkanaka-pixkanaka Jantokira hurbildu ziren. Gero «imperiales» edo «de los Papas» deituriko eskaileretatik jaitsiz, gure baratzara joan ziren eta handik Komunitateko Jantokira. Hemen «Tea» hartu zuten, nobizioek eta juniorrek zerbitzatuta. Hemen aski denbora egin zuten. Jantokitik irtetean, Venezuelako Gortesi Nuntzio jaunak bere ohoreak egin zizkion Erregeari, lehenago ezin izan baitzuen «etiketazko» jantziak falta zitzaizkiolako. Bien bitartean, denok zain geunden atarian, errege-erreginaren etorrerako prestatua zegoen lekuan. Agertu ziren bezain laster «Marcha Real»a jo zuten. Errege-erreginak, bien bitartean, tronoan zeuden. «Marcha Real»a bukatu eta gero, aita Errektoreak hitzaldi duin eta bikaina egin zuen, Errege-erreginarentzeko hunkipenez bete. Segidan, anaia Estebanek anaia Gastonek egindako poesia bat deklamatu zuen. Hauek guztiak bukatzean, Erregea bera mintzatu zitzaizen guztiei, eta ahoz bihotzean sentitzen zuena adierazi zien. Lagundiari zion maitasuna agerian utzi zuen, laudorioak bota zizkion, eta esker mila emanez bukatu zuen. Erregea hizketan hasi aurretik, Errege-erreginari bi errege-makila oparitu zizkieten, Txinan landuak eta misiolariak hango eskualdeetatik egun horretarako, hau da, Espainiako Errege-erreginarentzat bidaliak. Errege-erreginek ez baitzuten espero horrelako oparirik jasotzea, asko gustatu zitzaien. Honela, behar bezalako duintasunez eman zitzaion bukaera Errege-erreginaren etorrerari. Gauza guztiak burutzean, Erregea zutitu zen eta, «Marcha Real»a kantatu ostean, kanpora irten zen, non herriko jende gehiena baitzegoen zain, eta goraki agurtzen baitzuten txaloka eta bibaka. Automobileen sartu eta berehala urrundu zen. Ospakizun honen ondoren Verdun-era joan ginen, eta han aita Errektorearekin denbora pixka bat egin ondoren, Erregearekin bizi izandako gorabehera batzuez mintzatu ziren».

Goian aipatu den gertakariak agerian jartzen duena da, geroztik ere, Miguel Primo de Rivera jenenalaren diktadura-garaian, Espainiako monarkiarentzat Loiolak etxe kutuna izanez segitzen duela.

Oraintsu, Patxi Altunak (2005, 53-57), «Loiolako bisitariak» artikuluan, 1844-1870 epealdian zehar Loiolako sangutegia bisitatu edo bertan gogo-jardunak egin zituztenen sinadurak jasotzen dituen albuñetako bat aztertzen du eta bertan kausitzen diren hainbat pertsonaia ospetsuren berri ematen. Hor datoz Luis

(59) Testuinguruak erakusten du irakurtezina egiten zaigun hitz bakar horrek etxeko lekuzen bat izan behar duela, baina zehazterik izan ez dugunez, bego bere horretan itzulpenik gabe.

Luziano Bonaparte eta W. Van Eys euskaltzaleen izenak, hor Sabino Arana Goi-riren familia osoarena eta, halaber, Isidro Berriotxoarena, Frai Balentin Berriotxoaren aitarena, Pedro Añibarro, Barbier eta Haristoy idazleenak, eta beste batzuenak. Hau irakurrita, hor ezein ondoriorik ateratzen ez bada ere, bistakoa da Loiolako santutegiak hainbat jende ospetsu erakarri izan duela eta, gainera, mota desberdinetakak izan direla, sinaduren album horretan egiazta daitekeenez.

Hori guztia hala izanda ere, ezingo da ukatu, bestalde, Loiolak aspaldikoa duela bere erregezale-fama. Francisco Rodriguez de Coro historialariak (1980, 198-200) dakarrenez, Loiola goi-buruzagi karlisten babesleku ispirituala izana da liberalen agintealdian. Karlos VII.ak gutxienik hamabi aldiz bisitatu zuen Loiolako komunitatea 1873-1976 epealdian zehar. Azkenekoa, 1876ko otsailaren 14an egin zuen. Lizarraga jeneral karlistak ere urte horretan bertan egin zituen bere gogo-jardunak, baina aurreko hilean, urtarrilaren 8tik 17ra. Errege-bisita horietako batean, 1974ko ekainaren 15/16koan, hain zuzen, aita Gartziarena jesuitak belusaz forratutako kutxa bat oparitu zien Karlos eta Margarita errege-erreginei, errege-armekin apaindu eta erregearen izena urrez bordadutakoa. Era berean, Karlos erregearen ama Maria Beatriz Borbongoak Loiolako santutegirako misal bat oparitu zuen. Oparien harian, Loiolak Errepublik-aurretik karlismoari lotua jarraitzen duela adierazten duen beste datu bitxi bat ere bada, aita Lopetegik (1990, 103) ere Egunkarian kontatzen duena. Museo karlista bat antolatzen jardun omen zuen aita Apalategik, handik eta hemendik gauzak bilduz, hala nola liburuak, armak, pertsonaia desberdinen ezaugarriak eta jantziak, Karlos VII.arenak ere bai. Berak orduan bildutako bigarren gerra kaslistari buruzko datuekin, aita Antonio Zavalak *Karlisten eta liberalen gerra-kontaerak* argitaratu berri du Auspoa sailean (60). Lekukotasunen bilketa-lanetan aita Olabidek ere laguntzen omen zion.

Baina Loiolako komunitate zabal eta anitzean ez zen dena politika espainolaren aldeko lausengu. Izan ere, komunitateko agintaritzak egun hura Errege-erreginak lausengatzen pasatu zuen bitartean, ikasle euskaltzaletu batzuek, Iñaki Goenagak kontatzen duenez, haiei ongi etorria egitera joateko egin zitzaizen deiari uko egin zioten, kanpora hanka eginez: «Gelara abisua, geltokira joan beharra genuela *biba* batzuk esatera. Ezagutzen genuenez geltokiko morroia jakin genian zer biba ziren: *Viva el general Primo de Rivera, Viva Alfonso XIII...* Trena iristen zela, guk mantsoagatik alde egin genian jesuita-etxera eta abantadan bagindoazela gure errektore Bianchiren *Viva Alfonso XIII* hotsak entzuten genituan» (Sudupe, 2005). Talde horretan ote zen Lauaxeta ere? Litekeena, zeren artean, 1926ko ekainean, Loiolan aurkitzen baitzen Erretorikako ikasketak bukatzen.

Aita Iñaki Goenagak berak beste protesta-ekintza baten berri ere ematen du elkarrizketa berean, hau ere Sudupek (2005) jasotzen duena, zeinetan ko-

(60) *Gara*, 2005-X-5, 45.

munitateko Nagusien jokabide politizatua salatzen baita. Gertakari hau 1925. urte-ingurukoa bide da: «Jarri ditek bailarako umeen lehen jaunartzea zela-eta Espainiako bandera handia Loiolako kupula aurreko erlaiztean, tokirik ikusgarrienean. Igo gaituk gaeuz Andima eta biok eskailera estu batzuetatik kupulara, kendu bandera eta sartu diagu harako trastelekuan. Goizean, bere onetik aterata errektorea, banderarekin zer gertatu zen galdezka». Gerra osteko aktibismo-mota batekin antzekotasun nabaria duen erresistentzi keinu honek, zalantzarik ez da, Loiolako komunitatean giro politizatua zegoela adierazten du. Aipu horrek datarik ez dakarren arren, ezta Errektorearen izenik ere, seguru asko aita Bianchi da hori, bera baitzen 1924-1925 ikasturtetik aurrera kargu hori zeramana. Orixeri buruzko lanean idatzia dudanez, jadanik Comillas-ko bere agintaldian erakutsiak zituen aita donostiar honek euskaldunen kontrako bere fobiak.

Aita Iñaki Goenagak bere zahartzaroan ezagutzera ematen dituen kontu horiek, bere garaian diziplina-hutsegite larritzat hartuak izango ziren horiek, ez zituen jaso etxeko kronistak bere Egunkarian, nahiz, pentsatzekoa denez, bertako guztiek edo gehienek barra-barra erabiliko zituztela. Orduko gazte gordin haien ausardia ere ez zen makala!

8. BUKATUZ

Lauaxeta ikasle jesuita ohiaren ingurumari egindako ibilaldiaren helmugara iritsi eta gero, esan ote daiteke haren sorkuntza poetikoan eragin berezia izan zuela jesuiten pedagogiak? Ni baiezko irmoan nago. Zenbaterainokoa izan ote zen eragin hori? Zaila erantzuten, bizitzan zehar hasierako eragin batzuk ondoko beste batzuekin nahasten direlako. Nolanahi ere, Lauaxetaren sinbolismoak asko du aita Estefaniaren eskolatik hartua. Beste ikaskide batzuek gehienbat klasikotasunaren alorra hautatu eta jorratu zuten bezala, berak, izaera kezkatia hartaraxe areago bultzatzen zuelako, agian, azken orduko korronte estetikoetara beste ikaskideek baino irekiagoa egon zen. Hori bai, beti kristau tradizioari fidelki eutsiz, funtsezkoa zitzaion bizi-arrazoi honetan bateratuz, batetik, JEL (Jaun-goikua Eta Lagi-Zarra) sabindarra eta, bestetik, jesuiten espiritualitatearen AMDG (Ad Majorem Dei Gloriam) sigla. Biak dira osagarriak. Azken puntu hau areago zehaztuz, Jon Kortazarren iritzia da, Lauaxeta «modernista eta kristaua» izan zela, biak aldi berean, Espainian modernitatea, Frantzia ez bezala, sinbolismoaren zentzuan eraibili izan zelako, literaturaren sailean bederen (61).

(61) «*Bide barriak* erromantikoa da, eta *Arrats beran*, modernista (...) Estiloari dagokionez, modernitatearen barruan koka daiteke, edo sinbolismoaren barruan, Espainian modernitatea zenari Frantzian sinbolismoa esaten baitzioten. Lauaxetak sinboloen bidez adierazi zuen errealtatea; beraz, poeta sinbolista izan zen. Iñaki Aldekoak ezetz dio, kristaua zelako, baina poeta modernista asko izan ziren kristau» (Kortazar, Jon, *Berria*, 2005-07-13, 34).

Nik puntu horretaz emana baitut neure ikuspuntua eta, bestalde, eztabaida antzua iruditzen baitzait, ohar batzuk eginez emango diot bukaera gaurkoari.

Lauaxeta idazle modernista dela poeta sinbolista delako, horregatik bakarrik? Bai eta ez. Lauaxetaren baitan Lauaxeta gizona eta Lauaxeta poeta bereizi beharra dagoelakoan nago. Lauaxeta gizona, beronen ikusteko, sentitze-ko eta bizitzeko modua osotasunean hartuta, gerra aurreko euskal gizartean eta, zehazkiago oraindik, EAJn nagusitzen den ikuspegi gutxi-asko kontserbadorean kokatzen da, liberalismoak Europan hartzen duen esanahi sekularitutik aski urruti, eta zer esanik ez ezker joerako sozialismo edota marxismotik, edo liberalismo laikotik. Zentzu honetan ulertutako modernismotik deus ez du Lauaxetaren pentsamenduak. Aldiz, Lauaxeta poetaren sorkuntzan elementu anitz dira Europako eta mundu zabaleko literatur korrante moderno eta garai-kidetik hartuak; baina hartu eta beretzen dituenak, batez ere, literatur formak dira, hots, adierazpen estetikoak. Batak ez du bestea kentzen, nor batengan izaera eta maila desberdineko arazoak bereizten baizik.

Lauaxeta ez dela modernista, modernitatea kristautasunarekin etsai delako, horregatik bakarrik? Galdera honek ere ez du zentzu handirik, ez bederen erlijioen soziologian, zeren mota bateko zein besteko fede-bizipenak, berez eta nahitaez, ez baitauka zertan izan kontserbadurismoaren prototipoa, ez lehen ez orain. Kasu askotan, historian zehar, zenbait kristau mugimendu hainbat gizarte-iraultzaren indar-eragileztat hartuak izan dira. Max Weber-ek ez al zuen ezarri puritanismo kalbinista hasierako kapitalismoak ezagututako garapen azkarraren gizarte-faktore nagusi bezala? Azken batean, ez ideologia hutsen aldarrikapenak bakarrik, baizik gizarte-praxiak dira azterketetan aintzat hartu eta baloratu beharrekoak.

Lauaxeta literatoaz aparte, Lauaxeta (idazleaz, intelektualaz, politikoaz eta, balegoke zertaz mintzatu. Baina hau beste hitzaldi baterako gaia denez, bego gaurkoz.

BIBLIOGRAFIA

ALTUNA, Patxi (1989): «Orixek Jesusen Lagundian emaniko urteak (1907-1923)», *Euskera*, XXXIV, Bilbo; orobat, in Paulo Iztueta (prest.): *Orixe. Mendeurena (1888-1988)*, *Hitzaldiak*, IV, Eusko Jaurilaritza/Etor, Donostia, 1991, 43-86 orr.

— <prest.> (1990): «Biografía», op. cit., 13-26. orr.

— <prest.> (1990): *Jose Maria Estefania Zabala. S. J. (1889-1942). Maestro de vascos*, Mensajero, Bilbao.

— (2005): «Loiolako bisitariak», *Nerekin jaio nun, Txillardegiri omenaldia*, Iker-17, Euskaltzaindia, Bilbo, 53-57. orr.

- ARATXABALETA, B. (1981): «Lauaxetaren Ondartza», *Iker Atalak*, Labayru, 1.
- DURKHEIM, Emile (1982): *Historia de la educación y de las doctrinas pedagógicas. La evolución pedagógica en Francia*, La Piqueta, Madrid.
- ELUSTONDO, M. (2005): «Lauaxetaren mendeurrena: “Goiz eder onetan erail bear nabe...”», *Argia*, 1993, 2005-05-22, 4-7.
- ESTEFANIA, Jose Maria (1931): Lauaxetaren Bide Barriak, *Razón y Fe*.
- ESTORNES LASA, B.: *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, Literatura, IV, Auñamendi, Donostia, 1997.
- ESTORNES ZUBIZARRETA, Idoia (1983): *La sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko-Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*, Eusko-Ikaskuntza, San Sebastián.
- Euzkerea*, 1932-03-15, 52. or. «Palankari bati» poeman.
- GARATE, Gotzon (2003): «Lauaxeta Jesusen Lagundian», *Karmel*, 2003, 244, 3-23.
- (2004): «Lauaxetaren alderdi erromantikoa», *Karmel*, 248, 2004, 23-55.
- IBIÑAGABEITIA, Andima (1992): *Bergiliren Unai eta Alor-kantak*, Klasi-koak, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia.
- IZTUETA, Paulo (1991): *Orixe eta bere garaia*, V, Eusko Jaurlaritz/Etor, Donostia.
- <prest> (2002): *Testu hautatuak euskal estetikaz. Aitzol, Lauaxeta, Orixe, Utriusque Vasconiae*, Donostia.
- JIMENEZ, Edorta (2005): «Lauaxeta. Centenario del poeta y comandante de gudarís», *Zazpika*, Suplemento dominical de *Gara*, 340, 2005-07-31, 18-25.
- KORTAZAR, J. (2005): «Liburutegia autorearen ispilu», *Argia*, 1993, 2005-05-22, 8-9.
- KORTAZAR, Jon (1990): «Sarrera», in *Antzerkia*, op. cit., 9-27.
- (1982): «Aukeraketa eta itzaurrea», in *Azalpenak 1931-1935*, op. cit., 9-34.
- (1986): *Lauaxeta: biografía política*, Ediciones Alderdi, Zarautz.
- (1986): *Teoría y práctica poética de Esteban Urkiaga*, Lauaxeta, Desclée de Brouwer, Bilbao.
- (1991): «Lauaxeta eta Europako poesia», *Hegats*, 4, 85-90.

- (1995): *Lauaxeta, 1905-1937*, Bidegileak, Eusko Jaurларitza, Gasteiz.
- LOPETEGI, Leon (1990): «Diario», in Patxi ALTUNA, <prest.> (1990), op. cit., 99-112 orr.
- MALLONA LEGARRETA, Agurtzane (1991): «Sarrera», in *Azalpenak eta beste, 1932* (op. cit., 9-41).
- MUJKA, Plazido (1982): «Plazido Mujikari elkarrizketa», *Argia*, 944, 1982-09-12.
- ONAINDIA, Santi (1974): «Urkiaga'tar Estepan'en bizi-urratsak», in *Lauaxeta: Olerkiak*, Etor, Donostia.
- <prest.> (1985): *Urkiaga'tar Estepan «Lauaxeta», Olerki guztiak*, Bilbao.
- ORMAETXEA, N. «ORIXE» (1950): «Satsi edo balanka», in *Euskaldunak* liburuan, Itxaropena, Zarautz, 45-57 orr.
- PENADES BILBAO, Josu (1996): *Lauaxeta, historian hezurmamituriko sinesmena: kulturaren eta sinesmenaren arteko elkarrizketarako elkargaita, solidaritza bizi-arrazoi*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao.
- RODRIGUEZ DE CORO, Francisco (1980): *Guipúzcoa en la democracia revolucionaria*, CAP, San Sebastián.
- RUIZ ARZALLUS, Iñigo <arg.> (1992): «Sarrera», in *Bergiliren Unai eta Alor-kantak*, op. cit., VII-LIX.
- SUDUPE, Pako (1997): *Andima Ibinagabeitia (1906-1967)*, Bidegileak bilduma, Kultura Saila, Eusko Jaurларitza, Gasteiz.
- (2005): «75 urtera handikiak erdaldun», *Berria*, 2005-06-27
- URKIAGA, E. «LAUAXETA» (1931): *Bide barridak. Nuevos rumbos*, GEU, Bilbao.
- «LAUAXETA» (1932). «Palankari bati» poema, *Euzkerea*, 1932-03-15, 52 or.
- «LAUAXETA» (1974): *Olerkiak*, Etor, Donostia.
- «LAUAXETA» (1982): *Azalpenak 1931-1935*, Labayru, Bilbao.
- «LAUAXETA» (1985): *Olerkiak*, Erein, Donostia.
- «LAUAXETA» (1990): *Antzerkia*, Klasikoak, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia.
- «LAUAXETA» (1991): *Azalpenak eta beste, 1932*, Klasikoak, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia.
- VELEZ DE MENDIZABAL, Josemari (1981): *Iokin Zaitegi*, Arrasate

ZAITEGI, Jokin (1974): «Urkiaga eta biok. Sarrera bezala», in Lauaxeta: *Olerkiak*, Etor, Bilbao, 5-9. orr.

ZORRILA, J.A. (zuz.); AMIGO, A.; BERNAOLA, K.; GARCIA GALISTEO, Jose: *Lau haizetara. A los cuatro vientos* (Bideoa), Euskadiko Filmategia, Donostia.

ZUBIKARAI, Agustin (1981): *Non-daka*, Geu, Bilbao.